

*Juni 2003 achtste jaargang nummer 2
Dit informatiebulletin is een periodieke
uitgave van de
Historische Vereniging Winsum-Obergum.*

*In dit bulletin worden artikelen en berichten
opgenomen met betrekking tot het werktein en de
activiteiten van de vereniging, de ingestelde
werkgroepen, individuele leden of derden. Een
ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën,
suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand
redactieadres. De redactie zal beoordelen of het
aangeboden materiaal voor plaatsing in
aanmerking komt.*

*Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en
wordt gratis aan de leden van de vereniging
verstrekkt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen
betaling van -5,- per exemplaar,
verkrijgbaar bij:
P. Noord Kloosterstraat 8 9951 CE Winsum*

Redactie:

*E. C. Bakker-Woortman A. J. M. v.d. Drift
J. A. Groothof J. Huising
P. Noord J. Stevens
C. A. Tersteeg B. v.d. Dussen
Redactieadres: Hoofdstraat W. 19
9951 AA Winsum, telefoon: 0595 - 44 16 71
www.winshem.nl
email: info@winshem.nl*

Voorzitter

*Drs. J. Tersteeg
Westerstraat 31, 9951 EM Winsum,
telefoon: 0595 - 44 24 56*

Secretaris

*Drs. A. J. Rinzema
Hoofdstraat-W 48 9951 AC Winsum
telefoon: 0595-44 45 93*

Penningmeester

*W. Lemstra-Wieringa
Wierdweg 13, 9951 ER Winsum,
telefoon : 0595 - 44 32 03*

Algemeen Adjunct

*J. Venhuizen
Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum,
telefoon: 0595 - 44 15 74.*

Leden

*B. Raangs
Havenstraat 4, 9951 AE Winsum
C. de Ranitz
Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
C.A. Tersteeg
Fresialaan 30, 9951 GM Winsum
J. Veltman
Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum*

*Kosten lidmaatschap: - 14,- per jaar
Bankrelatie : ABN-AMRO Winsum;
Rekening nr. 61 23 36 174*

ISSN 1386-1530

Druk: NLTO

Voorwoord

Zeewind en schelpen, een souvenir uit Engeland, een recept uit Parijs, een muntschat uit Feerwerd, een kritische noot uit het hart van Winsum, een stapeltje oude aktes uit de Westerstraat, de Obergumer Nicolaaskerk bezien vanuit het hemelrijk, poëzie van eigen bodem, 'luchtjes' uit de vorige eeuw ... en een familiegeheim met stadse allure. Dat zijn de ingrediënten van Winshems zomereditie 2003; om precies te zijn ... de achtste jaargang nummer twee.

Wie namen er ditmaal de 'digitale pen' ter hand om u te berichten van historische wetenswaardigheden rond het tweelingdorp Winsum-Obergum? Om te beginnen was dat Nico Meinsma, die de redactie verblijdde met een bloemlezing uit het dagboek van Klaas Kuipers. Kuipers bevoer tot 1818 de wereldzeeën en verkoos daarna vaste grond onder de voeten aan de zijde van weduwe Tillema uit het veerhuis te Obergum. Dan een gedicht van Frans Diekstroa, waarin hij 'ons dorp ja een twijling' bezingt in 'aig'n taal'. Vervolgens neemt William Moorlag u mee naar de huissynagoge van de Israëlitische Gemeente in de Westerstraat en speurder van het eerste uur, Piet Noord, vond voor u verslag uit 1903 van de regionale gezondheidscommissie en een publicatie op geschept papier van de Algemene Lands Drukkerij te 's Gravenhage omtrent openbare aanbesteding van het onderhoud om en aan "... den 2den zijtak des grooten wegs der 1ste klasse no. 1, begrepen tusschen het huis de Punt en Groningen, gedurende den jare 1825." De publicatie lag destijds onder andere ter inzage te Winsum bij Borgman en te Onder-den-dam in het Zijlvestershuis.

In de serie vaste rubrieken bespreekt Anton Rinzema de catalogus van de expositie uit 2001 in het Groninger Museum: 'Hel en Hemel, de Middeleeuwen in het noorden'. Ook het verslag van de ledenvergadering is van zijn hand. Daarin beschrijft hij de lezing over bouwstijlvariant: de Groningse 'Amsterdamse School', met prachtige 'school'-voorbeelden in de Stationsstraat en de Kloosterstraat te Winsum. Verder digitaliseerde Hans Huising voor u 'Geert Hunsengoo ien Stadse Kemedie' van Winsums literaire (t)rots in de branding: Ubel Wierda. Rest ons nog de aankondiging van het interview met restauratiedeskundige Berend Raangs, speciaal geschikt voor liefhebbers van 'gepeperde kost', en de rubriek Dikdaken met het recept van Jacobijnentaart als authentieke smulvariant van de bedelmonniken uit het Parijse klooster van St. Jacques. Maar ... of zo'n culinair 'taartpuntje' vandaag de dag nog bij elkaar te bedelen is, dat valt nog te bezien.

Een mooie zomer toegewenst, weer of geen weer: ... geniet, maar lees met mate en oefen u zondig nog wat in de Grönneger Sproak, tenminste ... als u van dat stadse familiegeheim echt 't fijne weten wilt ...

n De redactie

Inhoud

Dagboek van een Obergumer zeeman	2
Huissynagoge in Westerstraat	6
Hel en hemel. De Middeleeuwen in het Noorden	8
In gesprek met Berend Raangs	12
Geert Hunsengoo ien Stadse Kemedie	14
Mestvaalten en vieze sloten, maar lucht nog zuiver	18
Verslag ledenbijeenkomst 30 januari 2003	22

Dagboek van een Obergumer zeeman

Pas op latere leeftijd trouwde de Groninger zeeman Klaas Jacobs Kuipers met de weduwe van Evert Egbert Tillema. Weduwe Tillema woonde in Obergum in het veerhuis waar Klaas Kuipers een winter in de kost was. De gasten van het veerhuis genoten van zijn vertelkunst en van alle kanten werd hij aangemoedigd om zijn prachtige verhalen te boek te stellen. Zo verscheen bij boekbinderij S.J. Oppenheim te Groningen in 1844 het boek 'Lotgevallen van K.J. Kuipers te Obergum op zijne gedane Zee- en Landreizen van den jare 1790 tot en met 1818'.

Infobulletin Winshem

Onlangs ontving de redactie van de Obergumer Nico Meinsma (N.M.) een bloemlezing uit de heruitgave van het boek van Kuipers. Die heruitgave verscheen in 1980 bij de Walburg pers in Zutphen. Piet Noord schreef in het Infobulletin van november 1997 al eerder over deze bloemrijke Obergumer globetrotter onder de titel 'Een Groninger zeeman in Napoleontische tijd'. Piet baseerde zijn verhaal destijds op een bericht van 8 oktober 1980 in 'Nieuws van de Dag' en verder op informatie uit de burgerlijke stand van Winsum en op tekst in de folder over de heruitgave van het boek.

Achterin de oorspronkelijk uitgave van 1844 bevindt zich een lijst van intekenaars waarin we onder andere de volgende namen tegenkomen: G.B. Hopma, burgemeester, Winsum; M. Sichterman van de Brake, eigenaar, Obergum; H.W. Wierda, houtkoper, Obergum; J.F. Feisser, advocaat, Winsum; G. Havinga Janssonius, medicinae doctor, Winsum; J.H. Nanninga, predikant, Winsum; G.J. Velthuis, touwslager, Obergum; E.G. Tillema, waarman Schaphalsterzijl. Gezien het feit dat lang niet alle lezers dit oude nummer van ons Infobulletin in hun bezit zullen hebben, volgt hier eerst een kleine reprimade.

Klaas Jacobs Kuipers werd op 9 augustus 1778 te Obergum geboren. In 1790 koos de toen twaalfjarige Klaas voor het zeemansbestaan en tot 1818 zeilde hij de wereld rond als matroos, als stuurman en later als schipper. Het was een roerige tijd met handelsblokkades en tal van schermutselingen over de heerschappij op zee. Omdat generaal Nelson in 1805 Napoleon

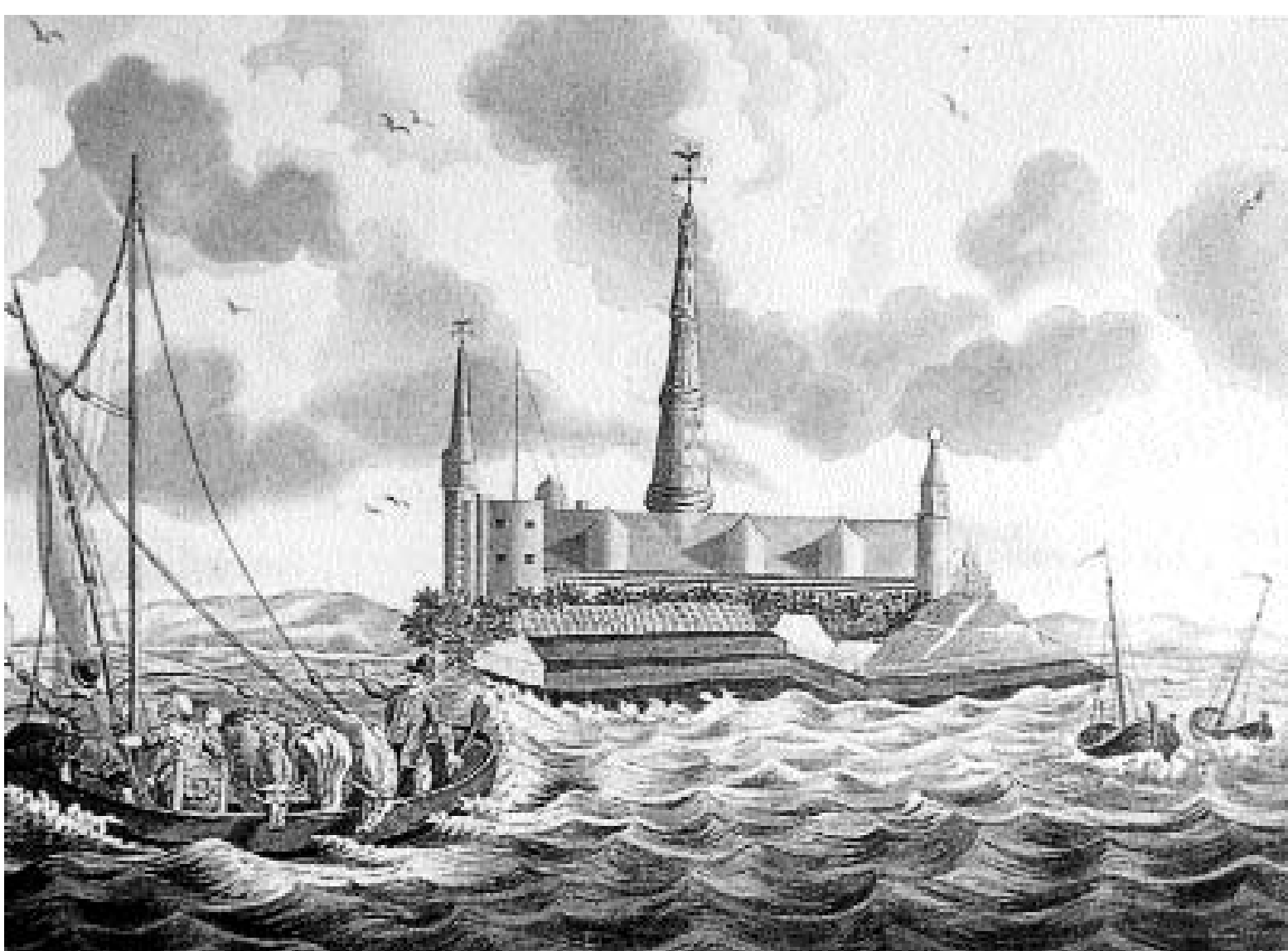
bij Trafalgar had verslagen, verbood Frankrijk de handel met Engeland en de Britten beantwoordden dit op hun beurt met een tegenblokkade. De wederzijds afgekondigde maatregelen werden echter met voeten getreden en er werd gesmokkeld bij het leven. Hoewel deze context anders doet vermoeden, worden de door Kuipers te boek gestelde verhalen nauwelijks gekleurd door sensatie en romantiek maar tonen zij veeleer de stijl van het scheepsjournaal.

Kuipers zeilde in die jaren van Rotterdam naar Londen en Riga en van Archangel om de Noordkaap naar Edinburgh. Verder maakte hij onder andere reizen naar Florida, Lissabon en West-Afrika, leed schipbreuk voor de Deense kust en was in 1816 in Moskou getuige van het bezoek van koning Frederik van Pruisen. In de winter van 1818 was Klaas Kuipers in de kost in het Obergumer veerhuis van weduwe Tillema. Na die winter ging Kuipers niet meer terug naar zee maar knoopte een huwelijksvereniging aan met de aantrekkelijke weduwe. Zo huwde hij op 28 april 1819 te Winsum met Fenna Kornelis Zijlman, oud dertig jaren, herbergiersche, wonende te Obergum, geboren op 14 december 1788 te 't Zand en sedert 20 mei 1814 weduwe van Evert Egbert Tillema, geboren op 24 februari 1772.

De eerste zeereizen

- N.M.: Het is 1794 en Klaas Kuipers, 15 jaar oud, is voor het eerst in Londen. -

Bij de eerste aankomst zag ik verbaasd uit mijne oogen bij het gezigt van zulk eene groote stad en van zoo vele groote schepen, welke de rivier op- en afvoeren, en het aantal der in de wél ingerigte dokken liggende vaartuigen, welke aldaar kunnen laden en lossen. Het duurde echter niet lang, of wij kwamen aan het lossen en de goederen werden in het pakhuis opgeslagen. Nadat wij daar eenige dagen gelegen hadden, kregen wij vracht naar Amsterdam met stukgoederen, als: suiker koffij, indigo, enz. De nieuwsgierigheid dreef mij, den kapitein te vragen, om met een der matrozen de stad Londen rond te mogen wandelen, en dit werd ons toegestaan. Met verrukking zag ik de Londense brug; men vindt er tweeënveertig lantaarnen, deze hangen aldaar tot verlichting bij den avond; daar heeft men eenen watermolen onder op het einde van de brug, om zuiver drinkwater in de stad te leiden; de sint Paulus kerk, door hare grootheid vermaard; de Beurs, een reusachtig, sterk en uitnemend schoon en fraai gebouw, niet alleen om deszelfs kostbaarheid, sterkte, grootheid en schoonheid opmerkenswaardig, maar ook door de veelheid van handel, die er gedreven wordt. Komt men in Westminster, daar treft men zeer fraaije en verhevene gebouwen aan, en zeer breede straten. Vervolgens, nadat wij de vracht ingenomen hadden, verlieten wij de stad Londen, voeren nu de rivier de Teems af naar Gravesend, om aldaar uit te klaren en vervolgens zeilden wij met den eersten goeden wind naar zee. Wij hadden eene voorspoedige reis en zeilden behouden Texel binnen; nadat wij ingeklaard waren, zeilden wij naar Amsterdam. Den volgenden dag deden de kapitein en de stuurman verklaring, dat wij geene

Aquarel van Jacobus Pluym: Slot Kronborg aan de Sont bij Helsingör; 1804. Uit 'Goud uit Graan. Nederland en het Oostzeegebied, 1600-1850'. Uitgeverij Waanders, ISBN 90-400-9247-8.

andere goederen binnen ons koninkrijk gebragt hadden, dan het manifest behelsde, en nu maakte men toebereidselen, om te lossen. De zolderschuiten kwamen aan boord, om de goederen over te nemen, en zoo werden ze binnen de stad Amsterdam gebragt, naar de bestemde pakhuizen; vooraf moesten de schuiten bij den boom aanvaren en, volgens gebruik, door de kommiezen gevisiteerd worden. Wanneer het schip geheel ontladen is, staat het de gansche equipage vrij, om, na hun verdiend loon ontvangen te hebben, hetzelfde te verlaten.

- N.M.: Na acht dagen Amsterdam en een kustreisje op een ander schip naar Rotterdam) -

Het schip was vrij spoedig gereed en klaar om te laden; ik echter verliet het schip, en begaf mij op een ander. Deze reis was weder naar Londen. Het was in het najaar van 1794. De reis werd spoedig ondernomen; men verliet Rotterdam, zeilde de Maas af en vervolgens naar zee. Wij hadden veel te kampen met de weersgesteldheid, en de zee was hoog; maar door den opkrimpenden wind welke naar het zuidoosten draaide, zeilden wij met klein zeil over naar de Engelsche kust; dan door het zware zeilen was de lading naar de lijnkant geschokt. De lading bestond in haver. Wij kwamen des nachts omtrent twee uur ten anker onder de Engelsche kust. Des morgens met den dageraad zag men, dat wij de hoogte niet hadden van de rivier de Teems;

het duurde echter niet lang, of wij hadden van de kust een vaartuig aan boord, men had gezien, dat ons schip op de eene zijde scheef lag, en hadden het kleine stadje Lijstaf² in het gezicht.

Er werden maatregelen genomen, om steenkolen van den wal te halen, ten einde daar door aan het schip wat regter vaart te geven. Er werd een akkoord getroffen en de Engelschen zeilden met hunne schuit naar land, om de benoodigde steenkolen aan ons boord te bezorgen, hetwelk ook gebeurde. Wij hadden den walwind en tamelijk goed weer, zoodat het vrij gemakkelijk konde ten uitvoer gebragt worden. Toen wij de twee hiertoe afgezondene schuiten aan boord kregen, legde men de steenkolen langs de waringen aan bakboord op de linkerzijde, waardoor het schip zich rigtte. Nadat alles klaar en in eene goede orde afgewerkt was, vertrokken de Engelschen met hunne schuiten en wenschten ons eene goede reis. Wij ligten het anker en zeilden onder de kust langs naar Olfersnes³ bij den vuurtoren naar binnen; vervolgens kregen wij van Harwich een loods aan boord en zeilden en laveerden de rivier op naar Gravesend, om in te klaren, en stевenden van daar naar Londen. Bij het lossen bevonden wij, dat wij veel natte haver inhadden, doch werden evenwel ledig gemaakt. Vervolgens kregen wij vracht naar Amsterdam, welke bestond in suiker en koffij. De reis was niet voorspoedig, maar wij bleven toch behouden. De

Populair souvenir uit Engeland (uit tijdschrift PAN, uitgave januari 1985)

lading te Amsterdam gelost zijnde, werd het schip afgetuigd en in zijn winterkwartier gebragt. Daarop werd ik met al de andere manschappen van het schip bedankt, na ons verdiende loon ontvangen te hebben. Ik vertrok naar mijne geboorteplaats Obergum, om aldaar te overwinteren; de winter was buitengewoon streng. Men zag de Franse chasseurs alhier aankomen van de stad Groningen, langs den trekweg over Onderdendam en Winsum naar Zoutkamp; er waren achtentwintig in getal. De heer Tebbens van Niekerk was hun gids en voorrijder.⁴ Toen de winter afgeloopen was, begaf ik mij op reis naar Amsterdam, om van daar weder naar de eene of andere overzeesche plaats, onder Pruissische vlag, te vertrekken, en nu werd de reis aangenomen door de Oostzee naar de stad Riga, eene der voornaamste handelsplaatsen van Rusland.

Wij hadden op onze reis niet veel tegenspoed en zeilden eene Zweedsche haven binnen, om aldaar eene partij haringen te koopen voor rekening van de kapitein. Nadat wij te Maasstrand⁵, een klein eiland aan de kust van Zweden, de zoute

haringen ingenomen hadden, zeilden wij met een' gunstigen wind naar de Sond en bepaaldelijk naar Elseneur.⁶ Aldaar geankerd zijnde, voer de kapitein weder aan land, om in te klaren. Toen de kapitein weder aan boord kwam, was het spoedig: 'anker op!' omdat de gelegenheid en de wind goed waren. Maar bij het ligten van het anker zouden wij, door een toeval onzen kapitein bijna verloren hebben. Wij waren aan boord van het schip, ten einde met alle man aan het touwtje - zoo als het gewone spreekwoord der schepelingen is - het anker onder den kraanbalk te halen; de kapitein was voor aan digt bij den kraanbalk, en in het ophalen brak de bout uit den kraanbalk en de kapitein viel voor over den boeg van het schip in het water. Het zeil was opgehezen, en het schip begon voort te schieten; men haalde het roer aan lij, en wierp touwwerk over boord en achter uit, doch ontdekte niets. Nu werd er gekommandeerd, om het anker te laten vallen, maar er was niets te doen, en met een kwam de kapitein over den boeg kijken. Wij waren alle ontsteld, waarop de kapitein in de kajuit ging, om zich te warmen, van de natte kleederen te ontdoen en drooge aan te trekken. Wij zetteden intusschen onze reis voort en voeren de Droogen⁷ door, Koppenhage voorbij en zoo de Oostzee in. De wind bleef aanhoudend goed, zoodat wij spoedig overzeilden naar Riga. Daar komende, werkte men den ballast uit en de haringen werden gelost en verkocht. Na aldaar eenige dagen gelegen te hebben, had de kapitein vracht aangenomen, bestaande in balken en ander hout, gedestineerd naar Amsterdam. Drie weken verliepen er, eer wij weder de lading inhadden en reisvaardig waren. Des zondags deden wij eene wandeling buiten de stad, langs de veldvruchten en het geboomte naar eene herberg, welke de naam had van Jeruzalem.

Men vindt aldaar ook eenen roggemolen, die door het water wordt gedreven, alsmede eenen kleinen waterval uit een meer. Van het groote gezelschap, 't welk hier verzameld is, bestaande uit onderscheidene natiën, gaat de eene wat vroeger dan de andere, weder naar de stad. Het zeevolk bevindt zich gewoonlijk digt aan de stad, langs de rivier en de brug, de Holms genoemd, alwaar ook verscheidene speelhuizen staan. Op ieder dier speelhuizen staat eene vlag en wel van onderscheidene natiën. Aldaar wordt gedanst en bevindt zich ook eene menigte van het vrouwelijk geslacht, waar de zeeman zijne zinnelijke lusten ruimschoots kan bevredigen.

Nadat wij vervolgens den loods aan boord kregen, om de rivier af te zeilen, kwamen wij te Boldra⁸, alwaar het wachtschip ligt, om al de uitgaande en inkomende schepen te visiteren en na te zien.⁹ Den volgenden morgen zeilden wij met eenen goeden wind de Oostzee door tot voorbij Koppenhage naar Elseneur, eene levendige stad aan de Sond, alwaar de schepen tol betalen moeten; daar moeten kwamen wij weder even als in de heenreis

aan; er werd veel over het bijzonder toeval van onzen kapitein gesproken, wegens het over den boeg vallen. Wij moesten nog eenige dagen door tegenwind hier blijven liggen, doch na verloop van zes dagen zeilden wij van hier het Kattegat in naar de Noordzee. Wij hadden nu ongestadig weder met krimpene winden tegen den avond, zoodat wij eindelijk voor den wal onder de eilanden Ameland en Terschelling kwamen. In het laatst van Junij 1795 kwamen wij binnen en zeilden op naar Amsterdam met den loods aan boord. Men bragt het schip op de bestemde plaats, om te lossen, en spoedig was het ledig. Men hoorde, dat de scheepvaart al meer en meer door den oorlog gestremd werd, zoodat men zich niet veilig op zee achtte. Holland had zich met de Franschen ingewikkeld. Wij werden vooreerst bedankt en afgeloond, en gingen aan land in eene slaapstee logeren; wat zouden wij anders doen?

- 1 uit 'Kronijk van Delfzijl', drs. J. Klater, 1809: "Ook zijn dit jaar voor het eerst hier straatlantaarns ontstoken".
- 2 Vermoedelijk Leiston bij Sizewell, ten noorden van Harwich.
- 3 Orford Ness, ten noorden van Harwich.
- 4 Bataafse Republiek, januari 1795.
- 5 Marstrand: vissers- en handelshaventje op een rotseilandje ten noorden van Göteborg. Tot 1658 Deens. Vrijhandelshaven vanaf 1775. Eerste Joodse gemeente in Zweden in 1780.
- 6 Helsingør.
- 7 'Drogden' zijn gronden met navigatielicht even ten zuiden van Kopenhagen.

Het volgende Infobulletin

Winshem's achtste jaargang nummer 3 verschijnt in oktober 2003; kopij kunt u insturen tot uiterlijk **10 september 2003**.

Mocht de kopijsluitingsdatum een probleem vormen, neem dan tijdig contact op, zodat we kunnen overleggen in hoeverre er nog ruimte beschikbaar is.

Zo mogelijk grote stukken tekst digitaal aanleveren (op floppy of via e-mail) en bij voorkeur als 'platte' tekst (zonder opmaakcodes). U kunt uw teksten natuurlijk ook gewoon geschreven of getypt aanleveren dan zorgt de redactie voor

verwerking. Denk om zo volledig mogelijke **bronvermelding** en graag bij elke tekst uw naam en telefoonnummer vermelden. Wilt u ook bijgevoegd beeldmateriaal voorzien van naam en telefoonnummer en een gedocumenteerd onderschrift!

Redactieadres:
Erna Bakker
Hoofdstraat-W 19
9951 AA Winsum

telefoon: 0595-441671

Nieuw verschenen boeken

Titel: *De Atlas van Kooper*
Samensteller: Meindert Schoor
Uitgever: Profiel Bedum
ISBN: 90 52 94 276 5
Prijs: _ 47,50 (148 pagina's)
Bijzonderheden: Zeventig historische kaarten van provincie en stad geven een gedetailleerd overzicht van de ontwikkelingen in de provincie Groningen. De verzameling kaarten is aangevuld met plattegronden, vogelvluchten en prenten van de 16^e tot en met de 19^e eeuw.

Titel: *Rechtuit, Rechtaan, De geschiedenis van Zuidwending*
Uitgever: Heveskes Uitgevers Groningen
ISBN: 90 80 67 272 6
Prijs: _ 37,50 (gebonden, geïllustreerd, 276 pagina's)
Bijzonderheden: beschrijft de vervening van het gebied ten zuiden van Meeden.

Titel: *Van pramenkoning tot coasterbouwer*
Auteur: Freek Post
Uitgever: Profiel Bedum
ISBN: 90 52 94 274 9
Prijs: _ 35,-
Bijzonderheden: behandelt de historie van scheepswerf Apol te Wirdum.

Titel: *De Hottinger atlas van Noord- en Oost-Nederland, 1773-1794*
Auteur: H.J. Versfelt
Uitgever: Heveskes Uitgevers Groningen
Prijs: _ 49,50 (circa 250 pagina's en 190 pagina's met kaarten in kleur, gebonden met harde omslag)
Bijzonderheden: Ruim tweehonderd jaar geleden hebben militaire ingenieurs grote delen van Noord- en Oost-Nederland gedetailleerd in kaart gebracht.

Titel: *Groningen op glas. Beelden van vijftig jaar archeologisch onderzoek (1910-1960) in de provincie*
Auteurs: P.B. Kooi en K. van der Ploeg
Uitgever: Egbert Forsten en Profiel
ISBN: 90 76 78 150 2
Prijs: _ 15,90
Bijzonderheden: In het boek zijn 36 glasplaten afgedrukt met een uitgebreide toelichting. Het boek is een herinnering aan de belangrijke onderzoeksperiode van professor Van Giffen (1920-1955). Het boek toont prachtige plaatjes van tientallen arbeiders bij de afgravingen in onder meer Wedderveen, Leens, Wierdhuizen en Ezinge.

Titel: *Kom, vul de glazen. Oude plattelands cafés in Groningen*
Auteur: Nina van den Broek
Uitgeverij: Passage Groningen
ISBN: 90 5452 101 5/ NUR 511
Prijs: _ 17,50, te koop bij VVV Winsum
Bijzonderheden: Beschrijft de geschiedenis van 35 oude cafés in stad en provincie Groningen, met veel afbeeldingen van in- en exterieurs. De titel van het boek is ontleend aan 'Verzamelde gedichten', p.246, van J.C. Bloem.

Huissynagoge in Westerstraat

Rond het jaar 1800 had zich in Winsum een kleine joodse gemeenschap gevestigd. Jan Regtien verhaalde in Infobulletin Winshem van december 2000 hoe de migratie van joden naar de provincie Groningen en ook naar Winsum begon. In 1808 telde Winsum nog maar elf joodse inwoners. In 1849 waren er 50 inwoners die het Israëlitische geloof aanhingen. Omstreeks 1879 omvatte de joodse gemeenschap in Winsum 55 personen.¹ In dat jaar werd de synagoge aan de Schoolstraat, het tegenwoordige N.A. de Vries-gebouw, in gebruik genomen.

Vóór 1879 kwam de joodse gemeenschap bijeen in een huissynagoge. Deze synagoge was van regionale betekenis. De dorpen Bedum, Baflo, Eenrum, Leens, Ulrum en Warffum maakten deel uit van de joodse ringgemeente Winsum. Hamburger en Regtien opperden in de uitgave 'Een Joodse Erfenis in Winsum' dat de huissynagoge was gevestigd aan de Westerstraat 14². Uit de openbare registers van het Kadaster blijkt echter dat de huissynagoge deel uitmaakte van de woning aan de Westerstraat 21.

Op 1 mei 1871 verkoopt Jan Pieter Takens, scheepsbouwer, deze woning aan Johan Harmannus Henckel, van beroep zadelmaker. De verkoop geschiedt evenwel "met uitzondering van dat gedeelte dienende tot Synagoge bij de Israëlitische Gemeente van Winsum cum annexis eene kamer met deszelfs omgaande muren, daaronder gelegen kelder, daarboven gelegen zolder met kap ... niet in de verkoop is begrepen en het eigendom van den verkoper blijft, hebbende het gedeelte een oppervlakte van dertig centiares ...".³

De woning is vervolgens gesplitst in twee percelen. Op de kadastrale kaart van Obergum is zichtbaar dat de synagoge in het zuidwestelijke gedeelte van de woning was gesitueerd (sectie B, nummer 611). De oppervlakte van de synagoge besloeg met dertig vierkante meter pakweg een kwart van de vloeroppervlakte van de woning. In de legger van het Kadaster staat als soort eigendom geregistreerd 'Kerk'.

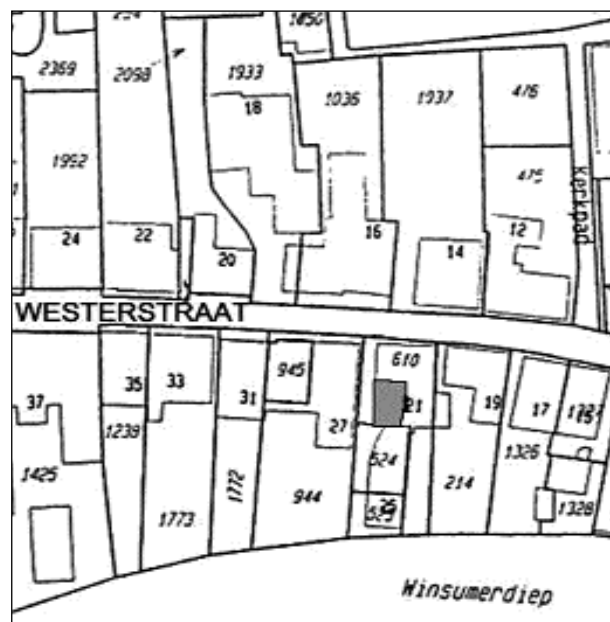
Het is niet bekend hoelang de synagoge aan de Westerstraat gevestigd is geweest. Wel is zeker dat de joodse gemeenschap het vertrek dat tot synagoge diende, meer dan dertig jaar heeft

gehuurd. Op 14 maart 1843 is dezelfde woning 's avonds op een publieke veiling verkocht. De woning werd aangeduid als "eene behuizing nummer eenhonderdenvijf met de daarbij behorende grond waaruit aan de Kerk te Obergum tot lampgeld moet worden betaald des jaars op Sint Martini vijftiennegentig cent, staande en gelegen te Obergum".

In artikel twee (zie het bij dit artikel afgebeelde detail uit de desbetreffende kadastrale akte) van de verkoopakte is bepaald: "De aanvaarding van dit goed zal moeten plaatshebben op den eersten Mei aanstaande, zullende echter den Kooper gestand moeten doen het huurcontract, zoo er tusschen verkopers en de Israëlitische Gemeente bestaat, waarbij aan laatstgenoemden een vertrek tot het houden van een Synagoge is verhuurd tot aan den eersten Mei achttienhonderdvierenveertig waartegen door de kooper het jaarhuur ter somma van veertig Guldens als dan verschijnende zal kunnen worden genoten".⁴

Uit een verkoopakte daterend van 6 februari 1840 blijkt eveneens dat de huissynagoge in hetzelfde pand is gevestigd. Ten huize van kastelein Jan Alderts is de behuizing, inclusief de verhuurde synagoge, geveild. Koper is Jans Timmer, van beroep timmerman, wonende te Eenrum. In artikel 10 van de verkoopakte staat vermeld: "De kooper zal gestand doen het huurcontract tusschen den comparant en de Israëlitische Gemeente alhier omtrent eene kamer door gemelde gemeente als Synagoge gebruikt wordende, bestaande loopende van den eersten Mei achttienhonderd en veertig tot den eersten Mei achttienhonderd eenenveertig voor achtentwintig gulden welke huurpenningen door den verkoper zullen worden genoten."⁵

Merk op dat de huur drie jaar later ruim veertig procent is gestegen! Het is niet bekend hoe de situatie vóór 1840 is geweest. In 1834 is de woning in het bezit van Antje Hendriks de Vries, die haar heeft verkregen op grond van een akte van scheiding, gepasseerd voor meester Herman Trip, openbaar notaris te Groningen. Deze akte is op 9 juni 1834 geregistreerd

en nu is op aarde in bestemming van vasten en
worden gehouden, de grond is groot en klein
goed en kwaad als het zal in by het kadastraal
bekend staat, voorts met lasten en lasten
rechten, grechten, bidden en tusschen bidden, bewi-
tuten, armen en passie, tegenwoordige en
toekomstige, tusschen bidden en tusschen bidden, geen
uitgesonderd en zonder eenig verhaal des wegens
tegen de verkopers te hebben. **Artikel twee**
De aanvaarding van dit goed zal moeten
plaats hebben op den eerste Mei aanstaande
de zullende witer dan Koop en geld en mo-
ten doen het huur contract, de ontheffing
verkoop en de Israëlitische Gemeente be-
staate, waartoe aan laatsgenoemden een
vertrick tot het houden van een synagoge
is verhuurd tot aan den eersten Mei nacht-
tienhonderd vierenveertig, waartegen door de
Koop het jaar huur het somma van veertig
Gulden, alldan verprijnende zal kunnen
worden gemaakt. **Artikel drie** De belae-
tingen op de goederen van de liggende of
die er ontkomst op gelegd mogen worden
zullen van af den eersten Januarij dezes
jaars door den Koop moeten worden ge-
dragen. **Artikel vier** De Kooppennen
geen zullen moeten worden betaald in twee
egale termijnen, de eerste op den eersten Mei
aanstaande en op den eerste Mei aakken
honderd vierenveertig. **Artikel vijf** De
wont de Kooppennen van de Koop dragen

bevolkingsregister, verricht door Jan Regtien, is overigens gebleken dat tussen 1850 en 1860 geen van de geregistreerde joodse families in de onmiddellijke nabijheid van de huissynagoge heeft gewoond.

Na de verhuizing van de synagoge in 1879 van de Westerstraat naar de Schoolstraat, is de vrijgekomen ruimte verhuurd als woning. Naar verluidt heeft nadien nog een gezin met negen kinderen de voormalige synagoge bewoond. In 1904 heeft Nanne ter Huizen, winkelier en eigenaar van de rest van de woning, de voormalige huissynagoge gekocht voor een bedrag v a n f 450,-.⁷ Tegenwoordig is in de woning niets meer te vinden van het vroegere gebruik als synagoge. De woning is in de loop der jaren meermalen verbouwd. We kunnen slechts gissen naar de gebeurtenissen in de huissynagoge. Waarschijnlijk liepen de bezoekers van de synagoge door de steeg naast de woning naar de ingang van de synagoge. De ingang was vermoedelijk in de westgevel gesitueerd. Gelet op de bouw van de woning moeten de gebeden en de gezangen op de sabbat en de joodse feestdagen door de hele woning hebben geklonken, want de zolder boven de synagoge stond in open verbinding met de zolder van de rest van de woning.

Tenslotte mag een opmerkelijk feit niet onvermeld blijven. In de periode van 1869 tot 1879 blijken twee religies onder een dak goed te kunnen gedijen. De huissynagoge is in dat tijdvak in eigendom van Jan Pieter Takens, scheepsbouwer van beroep en in 1871 tevens kerkvoogd van de Hervormde Gemeente te Obergum.⁸

in het hypotheekkantoor te Groningen. De akte is nog niet getraceerd.

Volgens 'De geschiedenis van de joden in Groningen, Winsum' is in 1813 reeds sprake van het bestaan van een huissynagoge te Winsum. Deze zou dan gevestigd zijn geweest in het huis van Izaak Markus van Berg te Obergum, waarbij de vraag is opgeworpen of de huissynagoge aan de Westerstraat dezelfde zou zijn. Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord. Blijkens de lijst van inwoners in 1811 woonde aan de Westerstraat 21, toentertijd aangeduid als huisnummer 105, Roelof Luitens Kunst, geboren in 1770, van beroep kuiper. Izaak Markus van Berg woonde op huisnummer 3.⁶ Het spoor loopt aldus voorlopig dood. Uit onderzoek in het

1 De geschiedenis van joden in Groningen, Winsum,

www.martinistad.nl/jodeningroningen/joodsegemeentes/winsum.htm en Winsum, Gedenkboek 1982, pagina 140

2 H. Hamburger en J.C. Regtien, Een Joodse Erfenis in Winsum, pagina 8

3 Openbare kadastrale registers, deel 273, nummer 178

4 Openbare kadastrale registers, deel 25, nummer 44

Egge Knol, Jos M.M. Hermans, Matthijs Driebergen (red.),

Hel en hemel. De Middeleeuwen in het Noorden.

Groninger Museum; Groningen, 2001. 240 p., ill. ISBN 90-71691-53-5.

Groningen heeft behoefte aan een Museum voor Groninger Geschiedenis en Cultuur. Dat besef dringt zich op als je kijkt in de catalogus bij de tentoonstelling 'Hel en hemel. De Middeleeuwen in het Noorden' (13 april tot 2 september 2001 in het Groninger Museum). Toen kwamen voor even weer allerlei voorwerpen tevoorschijn die vroeger in het Groninger Museum hun plaatsje hadden op de permanente historische expositie, maar nu al jarenlang onzichtbaar in het depot zijn opgeborgen. De Middeleeuwen zijn te interessant voor tentoonstellingen met tussenpozen van ruim veertig jaar, want zo lang moesten we volgens museumdirecteur Kees van Twist wachten. Overigens was er in 1990, ter gelegenheid van het 950-jarig 'bestaan' van de stad, in het Groninger Museum ook veel aandacht voor de Middeleeuwen, met name voor recente

archeologische vondsten, die onze kennis over Groningen in de Middeleeuwen flink vergrootten.

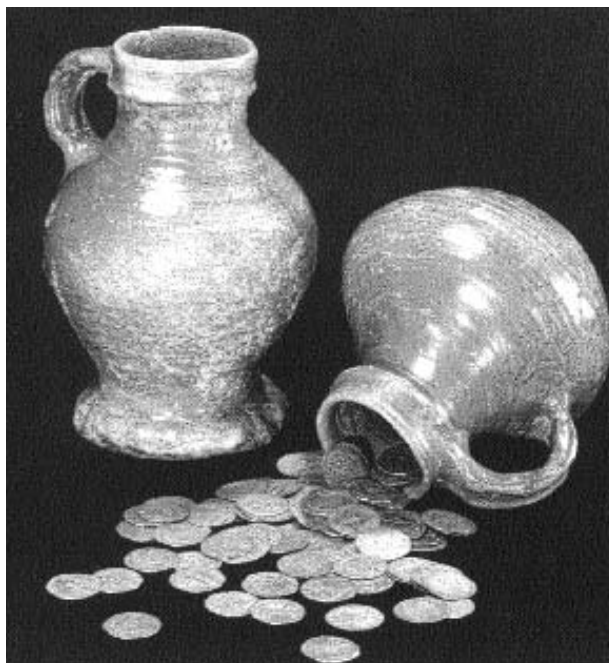
Ter promotie van de tentoonstelling 'Hel en hemel' probeerde de museumdirectie het regionale kader te overstijgen door de vormgeving in handen te geven van de eigenzinnige, internationaal bekende regisseur Peter Greenaway. Deze licht zijn opzet van de tentoonstelling toe in de Engelstalige inleiding 'Bones and text', die ook in een Nederlandse vertaling is opgenomen. Deze vertaling is redelijk, behalve waar de vertaler zich vrijheden meent te kunnen veroorloven. Als je leest 'vijfhonderd jaar geleden werd de Vrede van Münster uitgeroepen', wil je meteen Greenaway vergeven dat hij als Brit het juiste jaartal (1648) nooit op school zal hebben geleerd. Maar in Peters eigen tekst lees je: "a period of five hundred years, which is as far from now to beyond the Peace of Munster", niet onjuist dus. Greenaway wijst op enkele dingen waar je niet dagelijks bij stil staat: dat voor niet-historici, dus het grote publiek, het beeld van de geschiedenis grotendeels wordt bepaald door films die in vroeger tijd spelen (en daarmee onderhevig zijn aan modes, net als de geschiedschrijving), en dat slechts één procent van door mensen gemaakte voorwerpen langer dan honderd jaar blijft bestaan, al zou ik wel graag willen weten op welk onderzoek dat getal is gebaseerd.

Na Greenaways inleiding volgen beschrijvingen van de tentoongestelde voorwerpen (vaak met een fraaie kleurenfoto erbij), die zijn ingedeeld in dertien nogal willekeurige categorieën. Vier (Emo, Hellehond, Dood, Sint Petrus) omvatten maar één tentoonstellingsobject, en bij de andere categorieën vraag je je vaak af waarom een voorwerp speciaal dáár thuishoort. Nu vind je gebeden- en getijdenboeken terug bij Scriptorium en Hemel, en kroniekhandschriften bij Scriptorium, Emo en Tijd. En waarom het etiket 'Verleiding' geplakt op grafstenen of op afbeeldingen van het lijden van Christus? Storend in zo'n goedverzorgde catalogus zijn taal- en stijlfouten. Met name de onderschriften bij de handschriften en boeken lijden aan dit euvel. Hier wrekt zich het gebruik van de tekstverwerker (zinnen corrigeren, maar de oude tekst niet wissen) en een gebrek aan accuratesse bij de eindredactie. De afbeelding bij III.4 is niet de kroniek van Wilhelmus Frederici, maar een vroege druk van Vincentius van Beauvais' *Speculum naturale*. De zeer uitgebreide toelichting bij de handschriften en boeken, met uitgebreide literatuurverwijzing, staat in sterk contrast met de summere beschrijving bij de dagelijkse gebruiksvoorwerpen (V) en de wapens (VII). Zo blijkt duidelijk dat het oorspronkelijke uitgangspunt van de tentoonstelling de middeleeuwse handschriften en boeken is (p. 5): de andere voorwerpen wekken de indruk er op het laatst bijgesleept te zijn.

Op het catalogusgedeelte van 'Hel en hemel' volgen - na een korte inleiding van conservator Egge Knol - tien bijdragen over belangrijke onderwerpen betreffende Noord-Nederland in de

Op de tentoonstelling 'Hel en hemel' waren enkele handschriften uit het Dominicanenklooster van Winsum te zien, zoals de oudst bekende orgeltabulatuur uit het Duitse Rijk (1430-1431), een theologisch verzamelhandschrift dat deels in Winsum is geschreven (1521-1543) en, zoals hier afgebeeld, een 'diurnale' (soort gebedenboek) dat in een Dominicanenklooster in het bisdom Munster (wellicht Winsum) in gebruik is geweest.

Muntschat Feerwerd. Deze goudschat werd in 1971 gevonden onder een haard in boerderij Langeveld te Feerwerd. De schat moet tussen 1528 en 1548 begraven zijn en is bewaard gebleven in twee aardewerken kannen. De kannen zijn respectievelijk 19,5 en 14,4 cm hoog en eigendom van het Groninger Museum.

Middeleeuwen (dat wil zeggen de periode 1100-1550), met bijgevoegde illustraties. Verwijzingen vanuit het catalogusgedeelte naar deze illustraties ontbreken, wat het overzicht niet bevordert. Het was voor het overzicht ook handiger geweest de categorie-indeling van de tentoongestelde voorwerpen (nu, zoals gezegd, vrij willekeurig) af te stemmen op de thema's van de bijdragen.

Onder de merkwaardige titel 'De Middeleeuwen in de Middeleeuwen' bespreekt Redmer Alma de ingewikkelde bestuurs- en rechtsgeschiedenis in de Friese landen: een bont palet van allerlei elkaar deels overlappende gezagsstructuren, die maar moeilijk in een model zijn te vatten, hoezeer historici dat ook gepoogd hebben. Het ontbreken van effectief overheidsgezag leidde in Friesland en de Ommelanden tot een vetemaatschappij, waarbij hoofdelingen elkaar beurtelings bestreden of bondgenootschappen sloten en in hun eigen gebied feitelijk eigen rechter waren. Of zo'n vetemaatschappij thans onvoorstelbaar is (p. 136), is maar de vraag: de oorlogen tussen drugsbendes in bepaalde stadswijken in de Verenigde Staten, met name in de jaren 1980, hebben er veel overeenkomsten mee. De belangrijkste conclusie is dat we niet met moderne, maar met middeleeuwse ogen naar de gezagsverhoudingen in middeleeuws Noord-Nederland moeten kijken om ze enigszins te doorgronden.

Het ontstaan, functioneren en soms verdwijnen van parochies is het onderwerp van de bijdrage van Egbert van der Werff. Door het ontbreken van een vraagstelling en daaropvolgende zoektocht naar een antwoord kabbelt het betoog wat voort. Toch wordt de lezer wel goed geïnformeerd over hoe een parochie of kerspel functioneerde met zijn pastoors, vicarissen, kerkvoogden en de voorwerpen die in een kerkgebouw te vinden waren. Het is niet altijd duidelijk wat de schrijver bedoelt. Zo lijkt het mij vreemd dat de weem (pastorie) van Warffum (ca. 1300) een van de oudste is (p. 145) als er al eeuwen pastoors in deze streken zijn. Of bedoelt Van der Werff hier de oudste weem die nog gedeeltelijk bewaard is? Veel voorwerpen die hier besproken worden zijn op de tentoonstelling te vinden, zoals de enorme Romeanse

doopvonten. Die blijken zo groot en diep te zijn omdat tot in de 13e eeuw de doop door onderdompeling plaatsvond, in plaats van de besprenkeling die sindsdien gewoonte is geworden.

Johannes Mol begint zijn bijdrage over kloosterlingen in middeleeuws Frisia beeldend: in elk dorp van Vlie tot Wezer was wel het klokgelui van een klooster te horen. Vervolgens gaat hij in op enkele interessante vragen: waarom verzeen hier pas 400 jaar na de kerstening de eerste kloosters, en waarom ontstond daarna al snel zo'n uitzonderlijk grote kloosterdichtheid? 1350-1400 was een tijd van teruggang voor de kloosters, al lijkt mij dat onkuisheid van monniken iets van alle tijden is en niet specifiek voor deze periode (p. 159). Na 1400 komen hervormingsbewegingen in de kloosters op, waarbij Mol erop wijst dat men niet alleen uit geloofsijver, maar ook uit economische overwegingen hiertoe overging: mensen lieten eerder geld na aan hervormde dan aan niet-hervormde kloosters. Na 1520, als de ideeën van Luther en Erasmus doordringen, neemt de animo voor kloosterintrede en offervaardigheid af. De gebeurtenissen in de Tachtigjarige Oorlog zijn voor de Friese en Groninger kloosters de genadeklap.

De inhoud van het middeleeuws geloofsleven is het onderwerp

Grafsteen van Abel Onsta, overleden in 1483. Deze grafsteen bevond zich in de kerk te Sauwerd, tot deze in de 19e eeuw werd afgebroken. Thans behoort de steen tot de collectie van het Groninger Museum.

van Remi van Schaiks artikel. Hij bespreekt niet allerlei theologische ideeën, maar de geloofsbeleving van de 'gewone' middeleeuwer, toegespitst op het tentoonstellingsthema 'Hel en hemel', oftewel leven en dood. Bewaard gebleven gewelfschilderingen, beelden van bijbelse figuren en heiligen, pelgrimsinsignes en dergelijke helpen ons hiervan een beeld te vormen. Sommige heiligen werden vooral in deze streken vereerd, zoals Walfridus, Bonifatius, en Magnus als voorvechter van de Friese vrijheid. Het enige wat aan dit bondige en overzichtelijke artikel ontbreekt is een korte aanduiding van de reformatorische en wederdoperse denkbeelden, die hier ook vóór 1550 al enigszins wortel hadden geschoten.

Adrie van der Laan zet de belangrijkste feiten op een rij over het vroege netwerk van humanistische geleerden in Noord- en Oost-Nederland, met zijn brandpunt in het klooster Aduard.

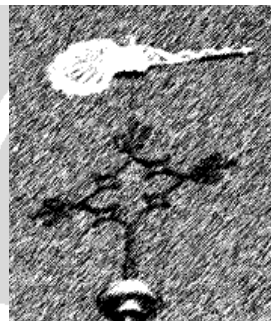
Zijn bijdrage is een samenvatting van studies over dit onderwerp van de afgelopen decennia, met daarbij één recente ontdekking van een grafscript in humanistisch Latijn van de hand van de nog jonge Rudolf Agricola.

Voor handschriftkunde in Noord-Nederland is Jos Hermans de specialist. Ook zijn korte bijdrage borduurt voort op zijn talrijke eerdere onderzoeken, waaruit onder andere bleek dat Groninger kloosters een groter aandeel in de productie van handschriften hadden dan men tot dan toe dacht. Als enige auteur verwijst Hermans uitgebreid naar de tentoongestelde voorwerpen (handschriften en boeken) in de catalogus, die hij voorziet van gedetailleerde informatie. Een aardig detail voor Winsum: nadat Hermans reeds eerder had ontdekt dat de oudst bekende orgelmuziek van het Duitse Rijk uit het dominicanenklooster van Winsum stamt (III.16), blijkt nu ook een theologisch verzamelhandschrift (X.2) deels in Winsum geschreven te zijn.

Oebele Vries bespreekt in 'Een afwisselend taallandschap' hoe het Fries terrein verloor aan het Nedersaksisch en het Nederlands. In de Ommelanden wordt na 1400 het Fries niet alleen als schrijf-, maar ook als spreektaal verdrongen door het Nedersaksisch; wonderlijk snel in een tijd zonder massamedia. Hoewel het stadsbestuur van Bolsward al vanaf ca. 1450 Nederlands schreef, hield het Fries ten westen van de Lauwers het tot na 1500 vol om daarna als schrijftaal geheel te verdwijnen. Als spreektaal hield het echter stand.

De laatste drie artikelen gaan over de materiële aspecten van de Middeleeuwen in het Noorden: huizenbouw (Gert Kortekaas), eetgerei en huisraad (Klaas Helfrich) en muntslag (Jan van der Wis). Uit de catalogus was al duidelijk dat hiervoor weinig aandacht was en dat uit zich ook in deze bijdragen. Het verhaal van Kortekaas is wel informatief maar erg algemeen. Hij had wat mij betreft wat meer concrete bouwsporen en overgebleven bouwfragmenten mogen tonen en bespreken. Bij het onderdeel 'wonen in de stad' komt alleen de stad Groningen ter sprake, terwijl over Appingedam, Emden en de Friese steden ook wel iets te vertellen valt. Aan eetgerei en huisraad (Helfrich) wordt slechts anderhalve bladzijde besteed. Meer aandacht krijgt de muntslag, maar Van der Wis geeft eerder een gortdroge opsomming van ongeveer alle munten in deze streken geslagen, met hun afbeeldingen en waarde, dan een leesbaar verhaal. De schrijver heeft ongetwijfeld veel verstand van munten, maar minder van geschiedenis, onder andere gezien zijn schets van de politieke toestand van Groningen begin 16e eeuw (p. 223), die aan alle kanten rammelt. Ook jammer is dat de beroemde Winsumer munt, geslagen ten tijde van graaf Egbert II van Brunswijk (1068-1090), volstrekt niet genoemd wordt, evenmin als andere 11e-eeuwse Friese munten. Kent Van der Wis deze munten niet, of hanteert hij het jaar 1100 als beginpunt van de tentoonstelling wat al te rigide? 'Hel en hemel' is een fraai vormgegeven boek, gebaseerd op een interessante tentoonstelling. De foto's van de voorwerpen zijn van uitstekende kwaliteit en bijna allemaal in kleur. De artikelen zijn wetenschappelijk gezien niet grensverleggend, maar bieden vaak wel een adequaat overzicht van de stand van het onderzoek. De materiële cultuur is helaas het stiefkindje van deze tentoonstelling. Gezien de centrale plaats die Peter Greenaway de opgegraven skeletten uit Aduard heeft gegeven, is het jammer dat er niet dieper is ingegaan op andere skeletvondsten en op het onderzoek naar geslacht, ouderdom bij overlijden, ziektes en dergelijke (nu slechts zeer summier op p. 77). Dat had onze vereniging mooie aanknopingspunten kunnen bieden bij de vondsten in de Molenstraat van oktober 2001.

n Anton Rinzema

Dikdakken

Het dagboek van de Obergumer zeeman elders in dit nummer van Winshem brengt ons met enige fantasie bij de wateren Gods waaruit ooit ook onze Winsumse 'vaste bodem onder de voeten' verrees en zich op het ritme van de wisselende seizoenen ontwikkelde tot woonplaats voor u en mij en alle dierbaars daar om toe. De ontwikkeling van Winsum en de streek rondom was in de eerste helft van het vorige millennium met name te danken aan het Dominicanenklooster dat daar van 1276 tot circa 1580 gevestigd was. Dankzij de 'opstandige' jaren die vooraf gingen aan de reductie van Groningen in 1594 en de schade die daarbij is toegebracht aan archieven en bibliotheken laat de historische kennis van dat oude Winsumer klooster zich aan het begin van het tweede millennium helaas vooral kenmerken als (wellicht minder streekeigen) gatenkaas.

In het vorige nummer van ons tijdschrift heeft u kunnen lezen dat het Winsumer klooster vóór de overdracht aan het nieuwe provinciebestuur in 1594 was verbonden met het Jacobijnenconvent te Groningen en om alle minutieuze speuracties om onbekende feitjes 'boven water te halen' en de geschiedkundige noeste arbeid die vanuit onze vereniging op dit gebied worden ondernomen te belonen, vermeldt Dikdakken ditmaal het recept van, jawel: 'Jacobijntentaart' ... een beetje het 'chic-de-la-chic' onder de doorgaans sobere voeding van de godvruchtige kloosterbroeders van weleer, maar wat heb je anders te verwachten van de bedelmonniken uit het klooster van St. Jacques in Parijs? Waarschijnlijk hebben de Winsumer kloosterbroeders nooit zo'n Jacobijnenpuntje geproefd, maar je weet toch maar niet waar men aan de dis zoal over sprak met elkaar en mogelijk deden 'Parijse verhalen' er dan ook wel eens de ronde ...

Vis was gangbare kost in de kloosters, getuige ook de hier getoonde fraaie 15e-eeuwse afbeelding van monniken ter visvangst. Toch doet ook volgens schrijfster J.M. van Winter van 'Van Soeter Cokene' de naam 'Jacobijntentaart' wat merkwaardig aan. Jacobijnen waren immers Dominicanen of Predikheren, dus monniken van een bedelorde. Over de monniken van St. Jacques in Parijs schrijft Maria van Winter: "Zij werkten aan de universiteit van Parijs en richtten hun prediking vooral tot de aristocratie, aan wie ze dan misschien tegelijkertijd leerden hoe men op vleesloze dagen toch lekker kon eten. Met bedelen was een dergelijke taart nauwelijks te verdienen, ook al waren paling en kreeft toen in verhouding goedkoper dan nu. Een echt vastengerecht was dit niet, want er gaan kaas en melk in, dus dierlijk voedsel. Maar voor de vleesloze woensdagen en vrijdagden buiten de vastentijden, het hele jaar door,

In het klooster werd veel vis gegeten, die men zelf ving. Deze afbeelding toont een dubbele pagina uit een 15e-eeuws blokboek met de geschiedenis van Sankt Meinrad († 861). Het blokboek is bewaard in twee exemplaren: Staatsbibliothek München en Stift Einsdeln. (Van Soeter Kokene, pagina 15)

was het wel geschikt.” Het recept, zo meldt de schrijfster, is afkomstig uit het boek van de *Ménagier de Paris* (ed. J. Pichon, Parijs 1847, reprint Genève 1966). Vrij vertaald en iets bekort luidt het recept als volgt.

Jacobijntaart

Overgenomen uit: *Van Soeter Cokene, 52 recepten uit de Romeinse en middeleeuwse keuken, samengesteld door Johanna Maria van Winter, uitgegeven in 1971 door Grolsche Bierbrouwerij N.V. Enschede en Unieboek N.V. Bussum, ISBN 90 228 4291 6, pagina 73 t/m 75.*

Neem paling, vil ze en snijd ze in kleine stukjes van een halve vinger dikte. Neem geraspte kaas en maak een pasteideeg, waarin men op de bodem geraspte kaas strooit, daarop een laag paling en daarop weer een laag kaas; en vervolgens een laag kreeftenstaartjes en daarna steeds een laag van het één en een laag van het ander, totdat de vorm vol is. Kook dan melk en strooi daarin gestampte saffraan, gemberpoeder, cardamon, kruidnagel en zout en giet dat in de pastei als deze al enige tijd heeft staan bakken, zonder deksel. Er moet een losse deksel bij gebakken worden, en in de pastei prikke men de scharen van de kreeft.

Voor een taart voor vier à vijf personen maken we een eenvoudig korstdeeg van 150 gram bloem, 75 gram boter, water en heel weinig zout, waarmee we een springvorm of andere taartvorm bekleden. Voor de vulling moeten we eigenlijk verse paling nemen, maar deze laat zich rauw niet makkelijk van de graat halen, wat toch wel de bedoeling is. Gefileerde gerookte paling (een half pond) is daarom handiger en even lekker. Verder hebben we ongeveer twee ons vers gekookte rivierkreeft nodig, of desnoods een blik gewone kreeft, drie ons geraspte kaas, een deciliter melk

en de genoemde specerijen. Aangezien de vulling vrij zout wordt door de kaas en het zout in de melk, moeten we het deeg niet te zout maken. De pastei met vulling maar zonder melk, zout en kruiden bakken we eerst ongeveer 25 minuten met overwegend onderwarmte. Dan gieten we de melk erin en bakken haar nog 25 minuten met bovenwarmte. Van hetzelfde deeg bakken we er een losse deksel bij, en als we met verse kreeft hebben gewerkt, steken we er de scharen als versiering in. Dit gerecht moet bij voorkeur warm worden gegeten, zonder iets erbij dan een glas witte wijn.

Winsumer tip: Om de taart minder zout te maken, kan men ook heel goed rauwe paling nemen, deze kort stoven (voorzichtig tegen de kook aan houden in water met een klontje boter), met een schuimspaan uit het vocht halen en vervolgens laten bekoelen, van de graat nemen en zo in de taart verwerken.

Hoe dan ook, een recept als dit leent zich natuurlijk bij uitstek voor de festiviteiten rond het tweede lustrum van onze historische vereniging Winsum-Obergum. Wie waagt zich er aan? U heeft nog twee jaar de tijd om te oefenen.

n Erna Bakker

Jakobus de Meerdere was gedurende de Middeleeuwen een der meest vereerde heiligen. Hij zou begraven zijn in Noordwest Spanje, in het huidige Santiago di Compostela, waar zeer omvangrijke pelgrimages, vanuit geheel Europa, heen leidden. De pelgrims pleegden te bedelen met een nap, in de vorm van een

schelp, de Jakobsschelp. Deze schelp werd in de kunst het symbool voor de heilige Jakobus. De Jakobsschelp komt voor in de Middellandse Zee en is circa 13 cm lang. Ooit diende de schelp ten bewijze dat men de pelgrimstocht naar Compostela had volbracht. De pelgrims zochten de schelpen in het nabijgelegen Padrón, de plaats waar het bootje landde waarin de door de Saracenen gedode heilige zich bevond. (Winkler Prins)

In Nederland begint de pelgrimsroute naar Compostella in Haarlem, van waaruit een door Jakobsschelpen gemarkeerde wandelroute naar Spanje leidt. (EB)

Berend Raangs, niet spreken van conserveren maar van redelijke eisen van welstand.

De Havenstraat is een stukje oud Winsum, dat alle kenmerken van lang vervlogen tijden in zich heeft.

In dit schitterende stukje Winsum, aan deze

'autoloze' straat, woont Berend Raangs. Hij is

actief lid van de Historische Vereniging en voelt

zich nauw betrokken bij ruimtelijke ontwikkelingen

het dorp Winsum aangaande. Berend kan met

kennis van zaken over de bebouwing van Winsum

spreken, want hij is van beroep

restauratiedeskundige bij de gemeente Groningen

en tevens adviseur Monumentenzorg. Zijn

specialisme betreft de restauratie van oude kerken,

woonhuizen en boerderijen.

In deze aflevering van 'In gesprek met ...' zal deze

geboren Winsumer dan ook zijn licht laten schijnen

Wat vind je van de (in mijn ogen soms lelijke) nieuwbouw in het dorp?

Nou nee, dat kun je zo niet zeggen, nieuwbouw is niet per definitie lelijk. Ik wil graag praten over de welstand die mensen beleven, daar past nieuwbouw heel goed in. Het is natuurlijk wel jammer dat die bouw niet in de eerste plaats mooi moet zijn, maar vooral goedkoop. Als je de witstenen panden in een dorp als Winsum bekijkt dan beleven veel mensen dat als mooi. Mooi is maar betrekkelijk, dus als we het over mooi of lelijk hebben moeten we goed oppassen. Nu bouwen in de stijl van vroeger is nauwelijks te doen, en waarschijnlijk niet wenselijk bovendien. Neem nu de materialen waarmee huizen vroeger werden gebouwd. Dat was bouw materiaal uit de buurt, dat speelt nu niet meer. Vroeger bouwde men vooral met rode baksteen. Dat materiaal kwam van baksteenfabrieken hier uit de omgeving, die rode baksteen karakteriseerde het noorden. Wat dat betreft laten de welstandscommissies het helaas afweten, de 'streekkleur' speelt niet meer. Kleurloosheid van bouwwerken wordt door bewoners vaak ervaren als mooier dan de streekeigen kleuren.

Je stelt de huidige bewoners verantwoordelijk, maar wat nu als lelijk wordt beoordeeld dat vindt men over vijftig jaar misschien wel weer mooi.

Ja, dan komen we al snel op de discussie over de naoorlogse architectuur. Er zijn heel veel mooie oude gebouwen van amper vijftig jaar oud. Veel is slecht gebouwd of zelfs erg lelijk. Vooral in de centrum van een stad of dorp moet goed worden nagedacht over de noodzakelijke opvulling. Men moet voorzichtig zijn met het weghalen van gebouwen. Oude gebouwen bewijzen, ieder jaar dat ze langer staan, zichzelf. Ik weet een paar panden in De Brake, die op zeer markante en beeldbepalende plaatsen staan. Sommige zijn vreselijk lelijk door slechte adviezen aan de gemeente en slappe naleving van de regels.

Ik ken ook een paar lelijke panden in de oude kern. Wat moeten we daar dan mee?

Winsum was tot aan eind jaren vijftig van de vorige eeuw een dorp met veel bedrijvigheid. Om wat ruimte in de gesloten bouw te scheppen wilde men in de jaren zestig de rooilijn heren en der wat naar achteren leggen. Als je in de Hoofdstraat-O kijkt naar het pand naast kledingwinkel Snuffel dan is dat goed te zien. Men is daar bezig geweest om ruimte te maken. De huizen die daar staan blinken niet uit in bouwkundige schoonheid, hoewel het te begrijpen is dat die panden er staan. Vanuit de gemeente wordt op het vlak van beheer en behoud niet veel constructiefs ondernomen, maar vaak is door inzet van burgers wel veel moois ontstaan of behouden.

Ik weet dat de boerderij naast de molen in de Molenstraat behouden is gebleven door inzet van de eigenaar. Dat is toch een voorbeeld van een beeldbepalend element in de oude kern van Winsum.

Eerst een correctie. Het is geen dorpsboerderij, zoals je suggereert. Het was een opslagruimte voor graan van de molen. Het traditionele gebint en de draagconstructie voor het dak zijn zeer kenmerkend. Pas aan het begin van de vorige eeuw heeft de bewoner in die opslagruimte een woonhuis geplaatst. Dat pand heeft jaren leeggestaan. Door de slechte financiële huishouding van de gemeente en gebrekkige kennis dreigde het geheel verloren te raken. Dat dit pand er nog staat is een verdienste van eigenaar Hartlief die, tegen de stroom in, een slap opererende gemeente wees op haar verantwoording. De gemeente bekritiseerde Hartlief zelfs over de slechte staat waarin het pand zich bevond. Gelukkig is er op die plek nu geen parkeergarage of iets dergelijks gekomen want juist daar kun je goed zien dat Winsum bijzonder is, met name door die knusse stedenbouwkundige structuur.

Wat is nu zo structuurbepalend voor het dorp?

Ik noemde al die knusse gesloten bouw, hoewel er helaas hier

Het karakteristieke monumentale pand op de hoek van de Havenstraat en Hoofdstraat Winsum, voorheen bakkerij Van der Land, dat momenteel door de huidige eigenaar, de familie Elzinga, wordt gerestaureerd. Tijdens de restauratiewerkzaamheden werden hier fragmenten van een zestal laatmiddeleeuwse vensters teruggevonden. In de zomer van 2002 werd het pand geschilderd naar het kleuradvies van restauratiedeskundige en tevens buurman van Elzinga, de heer Berend Raangs. Na de zomer organiseert de werkgroep archeologie in dit pand een expositie van opgravingen in de Molenstraat (schuin tegenover het pand van Elinga). De opgravingen die in het najaar van 2001 plaatsvonden, betroffen onder andere een dertigtal skeletten of skeletfragmenten. (foto

en daar leemtes zijn ontstaan. Zoals al eerder gezegd, is die bebouwing het gevolg van het feit er tot aan de jaren vijftig grote bedrijvigheid in Winsum was. Er waren vooral zeer veel kleine bedrijfjes. (Zie hierover ook de aflevering van 'In gesprek met ... Willem Hoeksema' uit het Infobulletin van oktober 2002, daarin praten we over de vele bedrijfjes in de Westerstraat). Die bedrijvigheid nam af en nu is Winsum door de goede verbindingen vooral een forensendorp. Enig eigen inkomen halen we tegenwoordig alleen nog uit een paar grote dienstverlenende instellingen voor de zorg en uit een kleine middenstand.

Lopende door de Hoofdstraat van Obergum zie je dat de middenstand in dit dorp niet floreert. Lig dat aan de structuur van ons dorp?

Ja, ja, en dat 'niet floreren' zou volgens de middenstand het gevolg zijn van de herstructurering van Hoofdstraat-O en de afsluiting van de Boog. Toch voert bijvoorbeeld de stad Groningen al jaren lang een beleid van autoluwte en daar gaat het met de middenstand zeker niet slecht. Het is wel zo dat het karakter van Winsum geen grote winkels in het centrum toelaat. Maar volgens mij zou het centrum van Winsum geheel autoluw moeten worden. Je moet je toch veilig over de weg kunnen begeven, dat is nu nauwelijks mogelijk. Kijk maar eens naar de Praediniusstraat. Overigens blijft die bedrijvigheid een permanente zorg in dit dorp. Winsum is nu omgeven door Lombok aan de oostkant en Het Aanleg aan de noordzijde.

Beide terreinen hebben het beeldbepalende karakter van dit dorp aangetast. Alleen vanuit het westen is Winsum nog gaaf. Hoewel de plaats van Het Aanleg niet sierend is, is de aanwezigheid van dat terrein toch wel te begrijpen. Tegenwoordig wil men nu eenmaal per auto boodschappen doen, maar voor het dorpscentrum is er maar één oplossing: sluit dat af voor de auto, dan wordt het er weer veilig en leefbaar.

Maar wat moet er volgens jou dan gebeuren met de 'Sennema-locatie'? Een groot terrein dat nu dorpsverloederend staat af te takelen.

Ach, als ik op het dorpsplein loop dan denk ik soms dat de belangstelling van winkeliers voor de leefbaarheid van dit dorp stopt bij het dichtdoen van de rolluiken. Het dorpsplein ziet er op dit moment vreselijk uit en de gemeente is niet in staat dit om te zetten in iets positiefs. Treurig! De 'Sennema-locatie' is alleen geschikt voor

kleinschalige winkelnering. Daar moet nog heel wat gebeuren want, let wel, als iets eenmaal veranderd is dan kun je dat later niet zomaar ongedaan maken. Daarom moeten we alles wat we hebben koesteren. Als restauratiedeskundige zie ik het niet als mijn taak om te conserveren maar wel om ons te verweren tegen ongewenste ontwikkelingen. Neem nou dat Komplan. Toch niet te geloven, wat men daarmee wilde. Het was de bedoeling om te flexibiliseren, dat wil zeggen dat er eigenlijk helemaal geen plan was. In feite kon de gemeente hiermee tegengaan dat er een goed bestemmingsplan werd gemaakt. De gevolgen daarvan zijn snel te merken: de VVV in de voormalige groene school ... reken maar dat belangstellenden daarop zitten te wachten. Ik vind dat je zoiets in het dorp hoort te houden, net als het Kinderboekenmuseum en de bibliotheek.

Noem eens een 'vreselijk' én een 'schitterend' ruimtelijk element in Winsum.

'Vreselijk', dat is niet moeilijk. Neem bijvoorbeeld dat blokkendoospan in de Hoofdstraat-W, bij de supermarkt net buiten de dorpskom. Dat pand is er destijds geplaatst nadat de garage die daar oorspronkelijk zat, ineens een supermarkt werd (de gemeente had duidelijk liggen slapen). Voor bereikbaarheid van de supermarkt werd toen een prachtig herenhuis gesloopt en daar voor in de plaats kwam de huidige personeelskantine van de supermarkt. Dat kan toch niet ... 'Prachtig' vind ik de verbinding die ons station met het dorp heeft weten te behouden. Dat is in een plaats als Bedum wel anders gegaan. Daar ligt het station zo excentrisch, dat het aantal reizigers er minder is dan hier. Een andere 'parel van Winsum' is Bellingeweer, dat door de status van beschermd dorpsgezicht bewaard gebleven is. Maar volgens mij had de beschamende vertoning rond het Komplan niet plaatsgevonden als de gemeente een aantal jaren geleden daadkrachtiger had opgetreden en ik ben benieuwd wat er zal gebeuren als de rijksoverheid dat plan eens tegen het licht zal houden. Het kent onvoldoende juridische onderbouwing; de gemeente doet te veel alsof het een bestemmingsplan is en dat is het niet.

Geert Hunsengoo ien Stadse Kemedie

'n Verhoal ien 't Grönningsch, deur Ubel Wierda

druk Winsum - J.C. Mekel - 1899 (deel 1)

Onze vaole was toch nog versounlk vet worren. Nou was algemaine praot wel dat vetmart slap was, maor ik konselaarde mit Hilje - mien vrouw - dat 't kon nog wel leeger worren en dat wie daarom maor zain mozzen da'k hom nou op harstmart in stad verkofte.

Wie haren hom veujaors nog lank molken en wollen hom ans laist deurmelen, maor omdat he nait recht kant was en maor zunig gaf, zol he dou maor dreug, 't melkgoud was ook zoo bôt leeg; dokter mōs zien geld ans ook nog hemmen en laiver 'n swien minder melken as dokter gain geld op tied, zeg 'k altied, maor 't kon nou nait ans, hai mōs nou 'n beetje wachten.

Kou har 't zummer nog 'n toerke ien tuur zeten om schoemskhaid, en daordeur nait te best deid, dat wie wazzen ainlk bang, dat as wie hom nog wat aan bak zetten, - wat ons boetendes as keuterboerkes ook nait te best paste, - dat wel ais weer zoo wezen kon.

't Was ans wel 'n romperd - hai kon wel zeuvenhonderd pond gruid hemmen - maor 't was gain rechte deier. Daorbie kwam nog dat wie ons hooi min wonnen haren en der het ook gain dikke bult op zeten heur!

Mien twei schaopen en ain bok konnen 't wel op ducht ons en haren dei 't wat beter den gaffen ze ook wat meer.

Hilje har van waors - zooas ze op summege plaotsen tegen van 't veujaor zeggen - wat ien miet zeten en 'n tiedlank mesterd. Ze was nou juist nait legerachtig maor hoed zat heur vol ongezondighaid. Zai zag er slim snaor oet en het der dou verdold aan piept en vairtien rooie dranken had, der was vast 'n bult lak bie, heb 'k laoter docht. Maor ze het lank op ber omswonnen, da's zeker.

Wie hemmen dokter dou wel 'n week of zōs over deel had, en dou he heur weer zoowat bainig har, onnairde hai, omdat ze der nog maor wat haomel en laip oetzag, dat zai mōs ale aovens en 's mōrgens ien 't nōchtern lief. 'n kan bokkemelk drinken en dat was 'n bult veur 'n bok. Ze het maor minne ienholten, mien Hilje, en was dou aorig gemain ien order en deugde niks, haildal gain gezonde koors, dat kon 'k zulf wel zain, maor wat heur ainlk recht scheeld het, is mie vergeten, dokter het 't ans nog zegt; maor tegensworig bennen der ook zoo 'n bult raore zaikten mit nog raorder naomen, dat 't is oast nait langer vertrouwd dat'j leven. Dit heb 'k wel bemōrken: jie bennen aost altied zaik ien 't letien.

Ik zulf har ook al lang aorig aanhaold west met koeskilng en 'k was der bie tiedbeurten finaol gek van. 'k Har der al van alens en nog wat aan doan, zooas: haite stroop ien mond en blauwsel op wang, maor 't har altmaol niks hulpen. Dokter dei 'k hom ais zain lait, zee, dat he der maor min zat, - dat wil zeggen, mien koes - dei docht ik, kon 'k den ook mooi even trekken laoten bie 'n perfester, daarom draude ik ook toch naor stad.

Wie overlegden, dat as 'k honderd daolder veur kou kriegen kon, dat zol den zoowat riekkelk zestehalf stuver wezen, den mōs

he maor vōt, as 'k meer kriegen kon - van zulf - dat mōs 'k perbairn.

Omdat ons steeke wel 'n dikke dardehalf uur van stad aof stait, was wie tiedig ien de waopens, boiden ons aan en dronken wat kōffie mit 'n brug. 't Was maon, mooi weer, maor koltig want 't vroor 'n luk beetje. Hilje zocht daarom nog 'n old jak veur mie op dei ze mie over 't kamzool aantrok, 'k krolde bōksem wat op, trok knōffels aan, 'n slaotje ien mond, en dou gong 'k ien hut en mouk vaole, dei 'k 's aovens beveuren ien hoes haold har, lōs, kreeg hom bie kop en vrouw brocht ons tou dam oet.

Dou 'k dicht bie stad kwam kreeg 'k onderwegens op Wenzemer straatweg al 'n koopman, dei mie vrouw wa'k vroug. Wel, wel dochte ik, hier al 'n koopman; 't is vast wat willeger. 'k Zee honderdtachtg gullen. Maor dat gezicht van dei kerel! Hai bevuilde hom al aan en al aan weer, en bood honderdvairtig. Da's schand baiden raip 'k, ie stellen joe ja aan man of ie koldslachter bennen. Nee koopman, ie willen nait oet hoed, 'k wil der niks aoflaoten, en dou bood he der nog tien gullen bie. Ik lait nao lang geprietje ien 't leste toch tien gullen valen en wie houlen 'n verschil van twintig gullen. Dou vroug he: zē we rieden? Ik bedochte mie 'n luk toerke, sloug hom ien hand en zee: nee! Den wol 'k 't nog ais perbairn op mart, dag was nog lank.

'k Kwam op 't mart, en 't duurde nait hail mal bot lank of 'k har al weer 'n koopman dei mie vōt op honderd daolder vargde.

Dat was snits; 'k vroug weer honderdtachtig gullen en 'k peelde der zoo lank mit aan da'k hom op honderdviefenzeuventig gullen kreeg, dou gaf 'k geluk.

Kerel betaolde mie en ik was al vroachtig mien vrij man, mit verdold vijftientig gullen extrao geld ien buus. 'k Har hom thoes vast wat te leeg taksaird of mart was hooger as 'k dochte.

Zie zoo! Nou ken 'k mien tied mooi benutten om mien koes even trekken te laoten, docht 'k. 'n Halter kwalter meneer, dei 'k op straot tegen kwam, vroug 'k waor koestrekker woonde, en dei het mie 't hoes oetdud.

Op baistemart har 'k der weer zoo'n gloependen last van had. Al zoo'n gepōrlmōrl, net of ter 'n wurmkie ien om kriwwelde. 'k Har der ans nog 'n luk beetje aan daon, mit wat goud da 'k deur 'n handige jong oet 't aptaik haolen laoten heb. Ja, verbeel joe ais zoo'n bungel, dou 'k hom 'n stuver geven wol veur bosschōp zee 'e: "nee boer, 'n dōbbeldien mout 'k hebben, om der wazzen ook mezzels ien hoes, en dei heb 'k nog nait had". Dei stadsjonges hemmen toch altied bekken as bielen.

Deur dat goud was pien wel 'n luk beetje makkeler worren, maor hai zol der toch maor oet, 'k was ja nou ainmoal ien stad.

'k Schelde aan en ze laiten mie ien 'n luk kaomerke mit ale gedienen docht. 'n Vrundelke meneer dei daor was, zee mie, da 'k maor op zoo'n raore stoul, dei der ston, zitten gaon mōs.

Ik zee, goud perfester.

Hirre! Wat was dat 'n makkelerke stoul. 'k Lag ter zoo log en lui

as 'n vlent. Jie zollen der haile dag veur plezair lankoet ien leggen blieden, en har 'k den nog 'n glas wien had en 'n segaor ien kop, den was 'k ook "meneer."

Perfester vruzzelde wat en nuzzelde wat, schontjede hail veurzichtig langzaam mien kop wat henneweer

Ik worde kompleet zoo zacht en mit verzin hantaird as 'n kraomvrouw, ken 'k joe zeggen.

Dou vroug he mie, wat veurent is hom? Ik wees hom hom mit tong en zee: daor perfester! Dou zee he: "Vrindje, ik ben dansist

Schilderij uit 1912 van Martin Monnickendam. Het Theatermuseum (Herengracht 168 te Amsterdam) toont tot 1 april 2005 een expositie over duizend jaar theater in Nederland, met in de Vroege Middeleeuwen de rondtrekkende komedianten op het marktplein, de opkomst van de rederijders, de eerste schouwburg ... opera en ballet ... modern toneel op de vlakke vloer en eigentijdse theatervormen op binnen- en buitenlocaties, zoals de dansvoorstelling 'Waterlanders' van Kristina de Ch?tel in juni 2001 op het gras achter de Reijndijk bij de Allersmaborg te Ezingen.

en geen perfester". Zoo, zoo, nou perfester zel 't wel worren, zee 'k. Dat ston hom aan.

Dou bekeek he mien koes ais goud, preukelde der wat mit 'n naal ien om, - "iew!" 't trok mie tou toonen oet wait 'k nog wel - en zee: "'n weinig aangestoken, moet uitgenomen worden, zal wel vast zitten", en ik mōs mond maor goud wied open hollen. Op dit kemando gapte ik vōt as zoo 'n kop veur 'n aptaik. Hai kreeg 'n gladde kolle knieptang oet 'n kastje, dee hom om koes, en boog hom zulf haidal zoo over mie hen, dat ik kon gain vin verruiren. Ien ēns scheurd 'e aan.

Maor, Och heerink! Och heerink! Wat dee dat glenne zeer, dat was ans wat as even oetnemen; 't kraakte, 't was net of mien kop bie mie deel vol. 'k Wis nait waor 'k was, steertjes zag 'k, ales siddelde veur mien oogen, 'k greep hom bie arm, 'k sprong op. 'k Wol vōt naor mien koes vuilen van zulf, maor hai zee hail

doodbedaard: "ik heb hem al", en lait mie hom zain; zat verdold nog 'n luk stukje kaokebonk dwars aan. Dat was gauw gaon.

Och minsken! Och minsken! Wat bludde dat, ain bloud en al bloud. 't Was of 'k slacht worde. Wat 'n operaotsie. Dou dat blouden hail nait weer ophollen wol, mou 'k mie daor al aorig bunzig over, want mainste swienen en koijen gaon toch ook dood deur bloudverlus bie 'n operaotie aan hals, is ' nait?

Hai gaf mie wat goud tegen blouden, daor mōs 'k mit ien mond omgōbbeln, en daon was 't.

Zel we 't even oet wereld maaken; houveul geld? 'n Gulden zee he.

Duur spul, daor ging al ain van mien viefentwintig dei 'k extrao ien buus har. 'k Rekende oet, dat mien haile loop tannen en koezen dei 'k ien mond har, den nog 'n lutje dartig gullen weerd was; 't lelkste was maor dat ik der veur tamtaird worren mōs, en dat hai 't geld der veur opstreek, maor 'k betaalde hom. Dit wil 'k hom wel vertellen, hai krigt mie nait weer ien dei makkelke stoul, want zoo lank as 'k levendig ben, wi'k dat gekoestrek hen of benao nait weer lieden.

Kop was mie wat opdonnen, maor ainlke pien wat vōt.

Kom, docht ik, nou ken 'k mooi even berabbelen da 'k wat meer ien hoed krieg, ien 'n swienkelder aan 't Groote mart, want de slim verknurde rondom, mit reven kees, dei Hilje mie ien 'n pompieren puil daon har, har 'k al lang achter knoopen en nou was 'k al weer aorig gammel en schoon op van al dat gongeln en loopen; mien kuierstokken verlangden naor rust, ken 'k joe zeggen, ik mōs eerst wat over toom hemmen en ' k bestelde 'n stoetbrug mikt vlais en 'n glas branwien, want koffie har 'k al 'n paor kop vol had ien 'n kraom zunder vergunnen op baistemart.

Daor kwikte ik haidal van op, schoon 't vlais was wel zoo taoi en draoderg, dat 'k loof wis, as je 't dreugen, den kon je 't wel opsmooken ien piep., 't was vast van 'n olle hiender.

Dei kerel oet kelder zag vōt da 'k vremd was, kwam hail vrundelk bie mie ien 't houkje waor 'k zat, en gaf mie hand. Wat was dat 'n aorege kerel, hai wis overal en overal van en praotte over land en zand maor al aan vōt. 'k Har mien klōkje onder 't gaon gauw op en kofte nog ain aan, 't kon der ja op staon. Dei smouk mie onder dat aorige gepraot van dei kerel nog zoo lekker, da 'k hom weer gauw op har en nog 'n dubbeltje ien waik zette.

Ien ēns, hirre wat worde 'k raor en doezig, alens draaide.

't Was net of kelder helfte grooter worde, en ik midden ien 'n mallemeulen zat, zoo veegde alens ien 't ronde. Zooveul benul har 'k nog, da 'k wel vernam da 'k langzaomerhand zoo doen worren was as 'n poldervolmacht op 'n meulenrekendag, wat van achtern bekeken ainlk ook gain wonder was, want 't hoes kreeg 'k nooit 'n drup, allēn ien 't hooien.

'k Perbairde nog ain keer of 'k nog zoowat loopen kon, maor 'k kon haidail gain rooi meer hollen en 'k slingerde as 'n miswaogen en 'k prout zoo knōffelg, 'k kon 't haost nait veur 'n kander hollen.

Nou, nou, dei doenighaid moijs mie maor vergeven, want 'k ben anders gain dranksteern en daarom beschreef ik 't ook zunder achterholdenthaid, maor 'k har oet prakkesaotsie over kou 's nachts ook aost gain wenk ien oogen had.

Ik worde ien 't leste zoo sōf en slaoprig as 'n vet wief en ben zeker ook ien slaop komen, want oogen wazzen mie slim drels en dou 'k weer wakker worde, was 't al laotachtig, veul te laot om nog naor hoes te loopen, mar al har 'k ook vaoren wild, snikken en onnibussen wazzen altmaol al vōt. Ain schoug kneep

mie ook wat. 't Muide mie, maor 't was nait ans en ainlk dei duvelze kerel zien schuld mit zien kletserei.

'k Was aorig neutelg en bôt kort veur kop. 'k Zee hom da'k nou wel bie hom lesairen mōs, omdat 'k zoo oakelk miszet was.

Geluklig huf Hilje nait ongerust wezen, wie haren overlegd dat, as 't woar was da'k kou nait op mart verkofte, dat 'n slappe mart was of zoo, da 'k den maor ien stad blieven mōs om daogs der nao te perbair'n of 'k hom verkoopen kon aan slachter, want vôt zol he.

Dat leste huf nou wel nait, ik har hom goud verkofte, maor Hilje worde toch nait onrustig, al bleef 'k ook, en daorom bleef 'k den ook maor.

'k Was slim bluiستerg, gapte ais 'n maol, redde veur spaigel mien toesterg haor wat oet, maakte zoo goud as 't ging, mit hannen 'n neide kleuf, en dou begreep 'k wel dat mie de muts der hail nait naor ston om haile aovend te blieven ien dei kelder mit 'n toom van dei roezege, hantammege ôrten van kiender, dei al mit 'n kander omreepten. 'k Wol mien leutje wicht Girtje toch ook nog 'n bagelbakje en puilje mit doemkes koopen. Daorom docht ik, 'k gao straot ais op, 't is veur mie toch ook wat nais, zoo stad bie aovend.

Ale lanteerns wazzen op. Ik laip al zunder doul, straot oet straot ien, lans 'n hail bult winkels en goud, zunder da'k zulf aost recht wis, waor 'k was; 'k har tied ja aan mie zulf.

Ik laip al en laip al, tot da'k om schraobie acht uur, bie zoo'n daip bie 'n hail groot hoes aan kwam. Was licht ien op.

Twei kerels, mit gladde koperen petten op, haildal omhongen mit touwen en haaken en goud, stonnen bie zoo'n raor ding al maor te wachten. Zai haren vast ook 'n bult tied, net as ik. Ik keek 'n toerke naor heur en dou stengelde 'k ais naor heur tou om 'n praotje te maaken.

Vrisch weerke nent, zoo begunde ik.

Jao, jao, zeeën ze, 't vrust wat.

Dou vôt 'k vôt maor mit deur in 't hoes en vroug heur, want 'k was neisgierig, wat raor ding of zai daor toch wel oppasten en wat groot hoes of dat was?

Dou zee ain: "sjeikertiesen, wijt ie dat nijt, dit is 'brandspaide, en dat is neie kemedie."

Zoo zee 'k, en wat is daorien?

'n Veurstelling, zee he.

Ken 'k dat ook zain? vroug 'k. 'k Har ja wel ais eerder op harddraoverij ien 'n kiekdings west, maor nooit nog nait ien zoo 'n groote.

Jao, zee he.

Kos't ook 'n bult geld, vroug 'k weer.

"Wel nee! zee he, "jai kennen der veur 'n beedien inkomen, maor 't is al 'n toerdien aan de ganke."

Zoo, nou den zel 'k ook wel minder betaalen huiven, docht 'k Kerel wees mie deur en ik gong der langzaam ien.

Hirre! Wat 'n hooge witte zolder, en mit da'k daor mit ale verstand naor keek, trok mie der 'n dikke veldwachter, mit 'n helaanblaozersgezicht, aan arm, dei mie naor 'n luk kaomerke wees mit 'n duuster kiekende meneer der ien, dei achter 'n leutje opente zat.

Ik zee versounlk: dag meneer, goud vlug, net zoo as wie dat wend bennen, maor ja, hai was maor wat bokachtig tegen mie, stelde hom aan net of he 't nait heurde en nuimde 'n haile rommel raore naomen ien ain kerair op.

Dou worde ik aost wat verlegen. Hai begunde ook vôt zoo op zien hooghaarlemmerdijks te praoten en vroug nog al ais weer waor 'k zitten wol. Nou dat, dat wis'k haost nait, maor 'k har

zoo wat verstaon stal, ik dochte nou, daor ben 'k ook 't beste wend; want ien zoo'n stadsbinhoes begeerde ik ook vôt nait. 'k Houle mie groot en zee kerdaot: stal; dat kon toch ducht mie ook nait veul kosten.

Meneer magelde wat mit 'n dikke potlood en gaf mie twee pompieren, ain leutje gruine en ain groote geele waor mit dikke letters "Een familiegeheim" op drukt ston. 'k Vroug houveel geld Meneer? En dou he zee "Een gulden en vijftig cent" was 't net of 'k ien grond zonk.

Zeg! Wi je ook laiver haile kou vôt hemmen? Vroug 'k.

'n Daolder, begriep es. 'k Wol eerst nog akkedairen veur'n gullen, 't zol ducht mie wat beter koop wezen omdat 't al wat an loop was, maor fluiten, en dat haitte boeten bie dei kerels nog maor "beedien".

'k Har pompieren ainmaal ien hand, en kon ze mit versoun nait weer kwiet; wat zol 'k?

De kerels gniffelden al aan; dou houl 'k mie maor groot en en lachte zoo 'n beetje mit, alhouwel 't mie alerglenst bôt kwam te begrooten van 't geld.

Ain geluk docht 'k dat Hilje, dei zoo glenne voel naor geld is - want ze wil wel 'n pōd villen om 'n oortje - nait persies wait wa'k oet kou maakt heb, honderd daolder breng 'k toch altien nog wel thoes.

Pompieren har'k nou veur 'n kander en daor gong 't hen.

Zai wezen mie naor twee groote deuren daor weer 'n paor kerels veurstonnen. 'k Durs der aost nait naor tou loopen zoo bang was'k da'k op dei flouer dei net op deursneden metwōrst leek, oet glee.

Dei baide kerels har'k nait veul verduutsie op, want 'k har ien besiebes al zain dat ze 'n heer, dei veur mie aan, deur dei deuren hen ging, 'n groot stuk van zien luddik pompierke aofscheurden. Ik docht dat zellen ze mie nait lappen, dat leutje pompierke is luddik genug, en 'k houl heur 't groote veur.

"Nee!" Zeeën ze "de ander moeten we hebben.". Dou zee ik nee, maor 't hulp mie niks, zai houlen vol, en dou mōs 'k heur der wel mit geworren laoten. Nou 'k houl ook toch nog 'n hail bult pompier over, maor 'k wol der toch wat zunig over worren, want as dat aofscheuren nog slimmer ien gebruik kwam den was 'k dei pompieren, dei mie zooveul geld kost haren gauw kwiet. Ze haren 't mie nou al wel zoo slim verropt, dat bellen hongen der bie deel, maor ik bakte 't gauw weer wat mit dat gehaime goud dat aost elk ien zien mond het. 'k Kwam dus veur 'n stukje pompier dei baide kerels veur bie en gong deur deur.

Maor daor ston 'k allèn ien gang te koekeloeren en wis niks van waor 'k hen mōs. 'k Laip langzaam ais wat ien dei halfronde gang op en zag 'n trappen.

'k Laip dei trappen op en was weer ien net zoo'n gang. 'k Durs aost nait wieder, 'k was bang da 'k nait weer oet dat dolle hoes komen kon.

En dat was verdold al zoo, 'k laip trappens op en trappens aof, van aine beun op ander, dèn was 'k weerd hail hoog dèn weer beneden, moar ien 't leste wis 'k dat ook al nait meer, en was haildal ien waar, benauwd en achter poest.

'k Heurde wel meziek en dochte, daor meziek is, is toch ook volk, maor 'k kon der ja nait bie komen. 'k Ruip sums en den ais van Volk! Volk! maor gain taol.

(wordt vervolgd)

Deze luchtfoto is genomen op 24 maart 1972 door Aerophoto Eelde. Op de foto is een deel van oud-Obergum en Obergum-noord te zien. Op de wierde in het midden staat de Obergumer kerk (de Nicolaaskerk). Het oudste deel van de kerk dateert uit de eerste helft van de 13e eeuw. Een eeuw later kwam er een losse toren naast te staan. In de 15e eeuw werd de kerk aan de oostelijke kant uitgebreid. In de 18e eeuw werd de toren vernieuwd en met het kerkgebouw verbonden.

De kleinschalige fijn gelede bouwstructuur van oud-Obergum is bewaard gebleven. De foto toont, op ongeveer eenderde gedeelte van boven, het Omsnijdingskanaal dat aanvankelijk het Hulpkanaal om Obergum werd genoemd. Het werd gegraven in 1858/1859 omdat het Winsumerdiep het water richting Reitdiep onvoldoende kon afvoeren. Het Winsumerdiep dat uit 1458 dateert is in de kom namelijk smaller.

Rechtsboven in de foto is de voormalige Chr. Mavo te zien; de school startte in 1947 met 55 leerlingen. Eind tachtiger jaren werd het gebouw afgebroken omdat het te klein werd. De nieuwe school werd gebouwd aan de Meeden en maakt nu deel uit van het Wessel Gansfortcollege. Op de plaats van de oude school in Obergum-noord verrees winkelcentrum Obergon.

n Piet Noord

Deze foto is op 28 november 1973 genomen door KLM-Aerocarto. In het winters sneeuwlandschap in het gebied tussen Schilligeham (voorgond) en het dubbeldorp Winsum-Obergum tekenen zich duidelijk de meanders van de oude loop van het Reitdiep af. De wierden bevinden zich alle op de oostflank van het oeverwallencomplex van het Reitdiep. Ten oosten hiervan strekken zich de zogenaamde 'mieden' uit, de hooi- en graslanden. De zware klei leverde een zeer goede grondstof voor de baksteenindustrie die zich jaren geleden in dit gebied concentreerde langs het Winsumerdiep.

n Piet Noord

Mestvaalten en vieze sloten, maar

Zo'n honderd jaar geleden waren er in Noord-Groningen ook al de nodige milieuproblemen.

Zo waren in een aantal gemeenten de sloten te vies en met name in de bebouwde kommen waren er teveel mestvaalten. Ook woonden er vaak teveel mensen in te kleine en te slechte huizen en vooral de situatie in de tehuizen voor daklozen was ronduit menonwaardig. Toch was de lucht in die tijd nog zuiver in Noord-Groningen, want er kwamen nauwelijks fabrieken voor en gemotoriseerd verkeer was er vrijwel niet.

Aldus een verslag uit 1903 van de gezondheidscommissie die vanaf dat jaar in Winsum was gevestigd. De commissie stelde regels vast omtrent het milieu en was ingesteld door de toenmalige gemeenten Winsum, Leens, Ulrum, Kloosterburen, Eenrum, Baflo en Adorp. Arts J.D. Hefting uit Eenrum was voorzitter van de commissie en secretaris was mr. C. de Ranitz, advocaat en procureur te Winsum. Verder zaten in de commissie de heren S. Harkema (architect te Warffum), J.H. Hillinga (fabrieksdirecteur te Ulrum), G. van der Munnik (gereformeerd predikant te Leens), H.K.J. Timmer (steenfabrikant te Winsum) en H.J. Noosten (arts te Leens). Er werd regelmatig vergaderd bij logement A. Alderts te Winsum (nabij de Boog).

Volgens het verslag uit 1903 werd er uitvoerig gesproken met de betrokken burgemeesters en de inspectie van volksgezondheid over de op handenzijnde woningenenquête. Overigens was de algemene gezondheidstoestand in 1903 vrij gunstig, want er waren weinig zieken. Toch was er de nodige kritiek ten aanzien van de bodem- en waterverontreiniging omdat er in het district veel vervuilde sloten voorkwamen. In

een van de zeven dorpen werden zelfs zeer veel vervuilde sloten geconstateerd en liet ook de afwatering te wensen over. De desbetreffende gemeente belooft de situatie te zullen verbeteren. Ook vermeldt het verslag dat er een klacht uit Schouderijl (gemeente Leens) omtrent vervuiling van een put en regenbak door een slechte goot bevredigend werd opgelost. Een andere klacht uit Warfhuizen (eveneens gemeente Leens) over vervuiling van putwater door het privaat van een buurman moest echter nog behandeld worden. In het dorp Leens gebruikten bewoners de aangrenzende gang van hun huis als een soort mestvaalt. De commissie bracht dit onder de aandacht van de burgemeester van Leens en deze beloofde er op te zullen letten.

De commissie rapporteerde voorts:

“Een geheime klacht uit Baflo deed ons een mestvaalt kennen vlak voor den ingang van een huis; het gemeentebestuur hierop gewezen en liet verbetering aan brengen. Een ingezetene van Eenrum klaagde over

De woningen uit de 19e eeuw aan diverse zijstraatjes in Winsum-Obergum waren doorgaans erg klein en de klinkerstraatjes waren smal. Waterleiding was er toen nog niet. Voor het dagelijks gebruik werd hemelwater opgevangen in een regenbak, zoals links op de foto is te zien. (Uit: ‘Winsum in oude ansichten, deel 2’, P. Noord)

verontreiniging van zijn drinkwaterput door een in de nabijheid gelegen mestvaalt. Het water ter examinatie opgezonden vertoonde eene sterke verontreiniging. Hoewel het gemeentebestuur, de gegrondheid van de klacht erkennende, op verbetering aandrong, werd deze tot heden niet aangebracht.”

De commissie wees er op dat in het algemeen de plaatsing van mestvaalten veel te wensen overliet en rapporteerde:

“Hun aantal is legio en dat wel somtijds op de meest ongelegen plaatsen; bodemvervuiling is hiervan noodwendig het gevolg. De aandacht van de gemeentebesturen werd hierop reeds gevestigd. Afdoende verbetering zal o. i. moeilijk zijn, maar zal toch op den duur in het belang van de volksgezondheid moeten plaats vinden. Op welke wijze, wij durven in deze nog geen bepaalde opinie als de onze kenbaar te maken, maar o.i. staat in elk geval vast dat wij - zij het dan ook met financiële offers - de reinigingsdienst in ons district met kracht ter hand zullen moeten nemen.”

Uit het verslag blijkt overigens dat er geen ernstige klachten uit Winsum kwamen. Toch waren er zowel in de kom van Winsum als van Obergum veehouderijbedrijven met mestopslag aanwezig. Kennelijk konden de omwonenden daarmee leven want er werd geen melding gemaakt van klachten wegens stankoverlast.

In het algemeen kwamen bij de commissie geen klachten binnen over luchtverontreiniging of stank die veroorzaakt werd door fabrieken.

“In het algemeen meenen wij te kunnen zeggen, dat de lucht behoorlijk zuiver is; fabrieken komen in ons district ook weinig voor.”

Ook de toestand van de begraafplaatsen werd voldoende geacht, al ligt een enkele begraafplaats te dicht bij de bebouwde kom en al staat soms ook een enkel huis te dicht bij een begraafplaats.

lucht nog zuiver

De Boog en de Hoofstraat in Winsum in 1902. Rechts het Logement Alderts, waar de Gezondheidscommissie in 1903 een daarop volgende jaren regelmatig vergaderde. Links van het logement was een ‘doorrit’ op de plaats van het voormalige gemeentehuis (gebouwd in 1907), waarin nu onder meer de VVV is ondergebracht. (Foto van vóór 1907: uitgave K. Borgman Jz.)

Wel was een van de begraafplaatsen te vochtig, want een ooggetuige verhaalde dat het soms voorkwam dat de kist een voet diep in het water kwam te staan.

“Een schier ondraaglijke lucht werd meermalen bij een begrafenis waargenomen. Een onderzoek deed ons zien, dat werkelijk deze begraafplaats slechts een zeer onvoldoende afwatering heeft. Het betrokken gemeentebestuur hierop gewezen en bracht wel eenige verbetering tot stand. Doch o.i. is de toestand nog lang niet zooals ze moet zijn en zullen meerdere, door de commissie in overweging gegeven maatregelen moeten worden genomen.”

Ten aanzien van de volkshuisvesting werd een onderzoek ingesteld naar alle woningen met drie vertrekken of minder. De commissie werd speciaal geattendeerd op de slechte huisvesting van het dienstpersoneel op boerderijen en de bestaande tehuizen voor daklozen kwamen meermalen in de vergadering ter sprake. In het verslag staat hierover te lezen:

“Hoewel geene bepaalde besluiten dienaangaande zijn genomen, was men het er over eens, dat over het algemeen de toestand dier verblijven niet menschaardig was. Daar echter een verblijf daarin ook niet te aantlokkelijk mag zijn, zal men moeten trachten maximum ongezelligheid en maximum hygiëne bij de inrichting van deze huizen te combineren. Maar in elk geval zullen - hoe dan ook - voldoende afscheidingen moeten worden gemaakt, zoo niet om andere redenen, dan toch ter wille van de moraliteit. Ter gelegenertijd zal de commissie dan ook met voorstellen betreffende de tehuizen voor daklozen bij de Gemeentebesturen aankloppen.”

Volgens de commissie werden in Noord-Groningen in 1903 nagenoeg geen woonwagens aangetroffen en woonschepen werden slechts in enkele gemeenten geduld. Dat waren er niet veel.

De commissie besloot alle scholen in het district te inspecteren en daaruit bleek dat in veel gevallen de schoonmaak alles te wensen overliet.

“Medisch toezicht op de scholen werd wenschelijk geacht, alsmede verordeningen om kinderen van de school te kunnen weren, die lijden aan voor anderen schadelijke of hinderlijke ziekten, welke niet zijn opgenomen in de wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten.”

Het aantal besmettelijke ziekten viel erg mee. Wel werd bij twee aangiften van roodvonk – één in de gemeente Eenrum en één in de gemeente Ulrum - de opmerking gemaakt, dat meerdere gevallen schenen voor te komen, waarbij door het goedaardige verloop geen medische hulp werd ingeroepen. Het gevolg was wel dat de gemeentebesturen van Eenrum en Ulrum scholen en leermiddelen flink lieten ontsmetten. Deze maatregel had een gunstig resultaat, want verdere ziektegevallen bleven uit.

Over de geneeskundige armenverzorging vermeldt het verslag dat er in alle zeven gemeenten minstens één arts van gemeentewege belast was met de armenpraktijk. Daarnaast werd in de gemeenten Winsum, Eenrum, Ulrum en Baflo de verloskundige armenpraktijk waargenomen door een vroedvrouw, die in die

Wenzm en Obergom

*Dou ik lest wat in 't ronde laip
Kwam ik aan het Wenzmmerdaip.
Ons dorp ja een twijling,
Dat is veur ons ain hail mooi ding.
Wenzm zulf ligt in 't zuud'n
En ien Obergom mout'n ze zulf de klok moar luud'n.
Ien Wenzm woont het volk van stand,
En ien Obergom luu van d' andre kaant.
Dei moss'n haard waark'n veur heur brood
En stemden den ook hail veul 'rood'.
In Wenzm haar je deftige stroat'n
Doar durf ik nou wel over te proat'n.
Regnerus Praedinius en C.F. van Sytzamastroat
Met dure noam'n wait'n ze wel road.
Da's wat aans as 't Hoffje, Neistadgangkje en 't Ol Hok
Hail wat luu haar'n doar 'n zegebok.
Zo'n baist haar'n ze dou oet nood,
Want heur verdainst'n waar'n nait zo groot.
Moar aain ding haar'n wie mitnkander wêl:
Febriek'n, ain haile stel.
Drai Melkfebriek'n en twai veur margerine,
Dei pakjes kwaam'n nait oet 'n mechiene.
Winso en Groenmerk, hail bekend,
Wie waar'n ja nait beter went.
Stainfebriek'n, wel 'n stuk of vaier:
Lombok, Broak, Ringoov'm en Limburg Maier.
Ze bakten buiz'n en veul stain'n,
Haard wark'n en nait veul verdain'n.
Twai meulns: de Vrundschoep en de Ster,
Als bloar'n van boom'n of binn'n, zai je ze van ver.
Ain scheepswaarf hem'n wie joar'n had,
Moar ook de scheepsbouw ging op zien gat.
Van dat alles is niks meer over bleev'm
En woar mout wie nou van leev'm?
Mainste Wenzmmers wark'n nou ien stad
En proat'n nou ook nait meer zo plat.
Da's schaand veur de grunneger sproak
Joen aig'n toal gef't noamel'k veul vermoak.
Dei 't ken, mout zien aig'n toal wel proat'n
Dat mout'n wie vasthold'n en nait loat'n!
En Wenzmmer daip, dei stroamt moar deur
En stelt aaltied nog hail wat veur.
Bie zummerdag wat mit 'n bootje voar'n
En van Boog of wat in 't woater stoar'n.
's Winters scheuvel'n over daip
och, als dat woater d'r toch nait laip.
Den waar'n wie wis de grens vergeet'n
En zol'n wie nait van Obergom weet'n.
Ien Obergom woon'n wie zinder gesnoater
Hoast abmoal op stand aan 't woater.
Aan daip, op Broak of aan 't kenoal
Ien Obergom ging'n wie mit mooiste plekjes aan hoal
Standvershill'n binn'n d'r nait meer
Woon je ien Obergom, den benn'n je meneer
En aal hemm'n Wenzmmers ook groote mond'n,
Wie ien Obergom, wie hemm't wonn'n !!!*

n Frans Diekstroa

PROVINCIE GRONINGEN.

AANBESTEDING.

Op dingsdag, den 15^{den} Maart des jaars 1825, des voormiddags te 11 ure, zal, onder nadere approbatie van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, Onderwijs en Waterstaat, door den Gouverneur der provincie Groningen, of, bij deszelfs absentie, door een der leden van de Gedeputeerde Staten, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur der provincie, aan het lokaal van het Gouvernement, te Groningen, worden aanbesteed:

Het onderhoud der klinkert-bestrating, gedeelte keijestraat, tolhuizen enz. van den 2^{den} zijtak des grooten wegs der 1ste klasse n°. 1, begrepen tusschen het huis de Punt en Groningen, gedurende den jare 1825.

Deze aanbesteding zal geschieden bij inschrijving en opbod.

Het bestek, op hetwelk de bovengemelde aanbesteding zal plaats hebben, zal boven en behalve aan het lokaal van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, Onderwijs en Waterstaat, te 's Gravenhage en te Brussel, en aan dat van het Gouvernement der provincie Groningen, te Groningen, ter lezing liggen te 's Gravenhage in de voornaamste logementen; te Groningen ten huize van de Kastelcins Eekhoff, van der Moolen, Geestman en van der Nap, alle aan de Groote markt, als mede in het blaauwe Paard, verders aan het Huis de Punt bij Bos; te Haren bij van Boekeren; te Helpman bij van den Berg; te Winsum bij Borgman; te Uithuizen in de Roos; te Onder-den-dam in het Zijlvestershuis; te Appingadam bij D. Joosten; te Delfzyl bij van Bergen; te Zuidbroek bij Willemsen; te Winschoten bij Wisseman; te Stroobos in het Tolhuis; te Leeuwarden in den Valk; te Sneek bij Remkes; te Dockum in het wapen van Groningen en aan de Lemmer in den Wildeman.

Zullende drie dagen vóór de aanbesteding de nodige aanwijzing *in loco* worden gedaan en inmiddels de vereischte informatien te bekomen zijn bij den fungerenden Hoofd-Ingenieur C. van der Poel te Groningen.

*De Inspecteur-Generaal Administrateur
van den Waterstaat,*

Bij afwezendheid van denzelfen,

De Referendaris

E W I J K.

Verslag ledenbijeenkomst 30 januari 2003

Locatie: Gouden Karper te Winsum

Aanwezig: ca. 75 personen.

Afwezig met kennisgeving: dhr. E. de Boer, mw. G.G. Lefferts-Wierda, dhr. B. Raangs, dhr. J. Venhuizen.

1 Opening

Voorzitter Jacques Tersteeg heet de talrijke aanwezigen welkom, met name mevrouw Anja Reenders, die ons vanavond het een en ander over de 'Amsterdamse School' in de bouwkunst zal vertellen. De voorzitter verontschuldigt zich voor de nieuwjaarswens in het laatste nummer van het Infobulletin (december 2002): door de haast waarmee men dit nummer nog vóór de jaarwisseling gedrukt wilde hebben, heeft men verzuimd de redactieleden Noord en Huitsing te vermelden.

2. Mededelingen van het bestuur

- Ongeveer vijftien leden hebben gereageerd op de enquête naar de belangstelling voor een of meer werkgroepen van onze vereniging. Helaas waren niet alle respondenten onder te brengen bij een werkgroep: ze voelden zich te oud, woonden te ver weg, hadden geen tijd of waren al actief. De leden die wel wilden meedraaien in een werkgroep zijn al benaderd of worden dat binnenkort.

- Natasja Groen, de studente archeologie die is betrokken bij de opgravingen aan de Molenstraat, is klaar met de beschrijving van de circa dertig skeletten of skeletfragmenten. Er zijn plannen voor een tentoonstelling van de vondsten in het huis van de familie Elzinga (Hoofdstraat W 26, vroeger bakker Van der Land), waar onlangs fragmenten van een zestal laatmiddeleeuwse vensters zijn teruggevonden.

- De voormalige boerderij van de familie Bolhuis op de wierde van Bellingeweer (nr. 27) werd een paar jaar geleden bedreigd door sloop en nieuwbouw. Onze vereniging heeft toen bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voor dit karakteristieke gebouw de monumentenstatus aangevraagd. Enkele dagen geleden kwam er bericht dat onze aanvraag is gehonoreerd.

3. Lezing door mevrouw Anja Reenders: De Groningse 'Amsterdamse School'. Een feest van details

Mevrouw Anja Reenders heeft architectuurgeschiedenis gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tijdens haar studie heeft ze meegewerkt aan de inventarisatie van de jongere bouwkunst (1850-1940) in onze provincie. Daarbij werd niet alleen de buitenkanten van de panden, maar ook de interieurs bekeken op monumentale waarde. Mevrouw Reenders heeft zich gespecialiseerd in de 'Amsterdamse School' en bezit daarvan zeer veel dia's, waaruit zij voor deze avond een kleine selectie heeft gemaakt.

De 'Amsterdamse School' als bouwstijl ontstaat rond 1912 als drie jonge architecten, Michel de Klerk, Piet Kramer en Johannes van der Mey, allen lid van hetzelfde architectenbureau, een nieuwe manier van bouwen gaan propageren. Zij keren zich tegen de technische kijk op bouwen ('de vorm vloeit voort uit de functie') die Berlage en zijn navolgers hadden en leggen juist de nadruk op esthetiek in de

architectuur. In een blok huizen in de Amsterdamse Spaarndammerbuurt (1916-1918) zien we al veel kenmerken van de 'Amsterdamse School': baksteen in diverse metselverbanden, dakpannen als gevelbekleding, horizontale geleiding, golvende gevels, afwisseling van hoge en lage bouwelementen, torenachtige bouwsels (louter voor de sier), roedeverdeling in de ramen, niet-alledaags gevormde kozijnen en ingangspartijen. 'Amsterdamse School'-gebouwen waren duur om te bouwen, maar de SDAP-wethouder Wibaut bevorderde de bouwstijl sterk. Het tijdschrift 'Wendingen', opgericht door architect Wijdeveld, werd de spreekbuis van de 'Amsterdamse School'.

Een vroeg voorbeeld van 'Amsterdamse School'-architectuur buiten de hoofdstad is het villapark Meerwijk in het Noord-Hollandse Bergen (1917). Hier vallen bijzondere vormen op, zoals een villa in de vorm van een schip met trapeziumvormige ramen, een villa met een stervormige plattegrond en gepotdekseld hout aan de gevel, een hut met een steil, ver uitstekend dak. Dit laatste is geïnspireerd op huizen uit Indië, waar men daken steil maakt om de regen snel af te voeren en ver laat uitsteken om voldoende schaduw rond het huis te hebben. 'Amsterdamse School'-architecten lieten zich vaker door Indische voorbeelden inspireren, zoals ook te zien is aan het gebouw van rederij NACO in Amsterdam (1919).

Ook met het ontwerpen van interieurs hield de 'Amsterdamse School' zich uitdrukkelijk bezig. Oosterse motieven komen hier nog meer voor dan aan de buitenkant. Kenmerkend is het gebruik van zware kleuren naast elkaar en van veel contrasten. Een mooi voorbeeld is het interieur van bioscoop Tuschinski in Amsterdam (1921). De meubels in 'Amsterdamse School'-stijl zijn soms beïnvloed door boerenmeubels uit Scandinavië. Ook maakt men veel gebruik van het toen nieuwe materiaal fineer. Veel van die meubels zijn naar de Verenigde Staten verdwenen; het Haags Gemeentemuseum heeft nog een bescheiden collectie.

In vergelijking met de hoofdstad is de 'Amsterdamse School' in Groningen strakker en soberder. Toen deze bouwstijl in Groningen doordrong, was hij in Amsterdam al over zijn hoogtepunt heen. In 1923 overleed Michel de Klerk, de meest uitbundige vertegenwoordiger van de stroming. Toen Wijdeveld in 1925 het tijdschrift 'Wendingen' verliet, drongen andere invloeden door. Het soberder bouwen van de 'Nieuwe Zakelijkheid' kwam op, onder andere vertegenwoordigd door Dudok, hoewel zijn werk nog wel invloeden van de 'Amsterdamse School' laat zien. De Rijksgebouwendienst is een belangrijk kanaal waarlangs de 'Amsterdamse School' naar Groningen kwam. Deze dienst gaf een tijdlang de voorkeur aan de 'Amsterdamse School', waardoor overal in het land gebouwen in deze stijl verrezen. Een daarvan is de Rijks-HBS in Ter Apel, ontworpen door Westerhout. De school bestaat uit twee identieke vleugels en een middenpartij met beneden de ingang en boven de directiekamer. Er is veel siersmeedwerk en beeldhouwwerk met onder andere diersculpturen; rijksescholen van na 1922 zijn meestal soberder uitgevoerd. De originele lantaarnpalen zijn er nog. Ook het interieur is voor een deel nog oorspronkelijk: de trapleuningen, de klok in de hal, de kasten in de

Het huis Kloosterstraat nummer 4 is een fraai voorbeeld van 'Amsterdamse School'-architectuur in Winsum. We zien twee kleuren baksteen (rood en donker) en een opvallende schoorsteen die beneden in een bloembak eindigt. De deur heeft nog de originele kleuren rood en groen. (foto mei 2003)

lerarenkamer annex bibliotheek, een restant van het meubilair. Ook kunstenaarsvereniging 'De Ploeg' was een vehikel voor de 'Amsterdamse School'. 'Ploeg'-lid Evert van Linge, geboren in Veendam, had zijn architectuuropleiding in Amsterdam genoten. Hij ontwierp zijn eigen huis annex kantoor op de hoek van de W.A. Scholtenstraat en de Turfsingel in Groningen: de gevel lijkt de boeg van een schip. We zien een belangrijk kenmerk van de 'Amsterdamse School' in Groningen, namelijk het gebruik van mondsteen. Dat is baksteen die dicht bij de mond van de oven heeft gelegen en daardoor ruwer, krommer en veelkleuriger is dan normale baksteen. Door de diepe voeg heeft de gevel een mooie schaduwwerking. De ingang is verborgen. Evert van Linge ontwierp ook meubels, onder andere zware fauteuils.

Een ander lid van 'De Ploeg', Siebe Jan Bouma, begon als timmerman maar werkte zich op tot gemeentelijk architect van Groningen, daarbij gesteund door SDAP-wethouder Eltjo Rugge. Van zijn hand is het gebouw van Gemeentewerken op de hoek van het Gedempte Zuiderdiep en de Ubbo Emmiusstraat, dat onlangs weer zijn oorspronkelijke kleuren heeft teruggekregen. In dit gebouw was ook een politiepост opgenomen, nog te zien aan de politiekop, de handboeien en de sleutels in de zijgevel. Het beeldhouwwerk is van 'Ploeg'-lid Willem Valk. Bouma ontwierp ook enkele scholen, bijvoorbeeld die aan de Zaagmuldersweg (1925-1928); een dubbele school met een gemeenschappelijke gymzaal, grote dakpartijen en een rij ramen halverwege het dak. De school aan de Oliemuldersweg (uit de tijd rond 1930) is ook van Bouma, wiens vrij strakke manier van bouwen vooral hier lijkt op die van Dudok.

Belangrijk voor de 'Amsterdamse School' in Groningen is ook Egbert Reitsma uit Ulrum. Net als Bouma is hij als timmerman/aannemer begonnen en schopte hij het door zelfstudie tot architect. Hij ontwierp circa veertig Gereformeerde kerken (in heel Nederland). Een villa van hem, 't Fortje geheten, heeft zeer kleine raampjes, een steil dak en een strakke baksteengevel. Een kerk in Kollum van ca. 1924 ziet er van buiten traditioneel uit (ruwe, paarse mondsteen), maar van binnen lijkt de kerk meer op een bioscoop, met kleurige wereldse schilderijen. Reitsma ontwierp villa's aan de Nassaulaan bij het Noorderplantsoen in Groningen (ca. 1928) en vlakbij zijn eigen woning aan de Prinsesseweg (ca. 1923). Ook in Winsum is Reitsma vertegenwoordigd. Zo

ontwierp hij de villa Stationsweg 18, eigendom van een rentenierende steenhandelaar, opgetrokken uit donkerpaarse mondsteen, deels in de vorm van een opengeslagen boek. Bijzonder zijn de stalen raamkozijnen (die overigens ook in Ter Apel voorkomen). Daar vlakbij staat aan de Stationsweg 14 een villa van architect W. Reitsema, een heel strak pand met een gemetselde bloembak en een donkere hoek die mooi afsteekt tegen de lichtere baksteen elders in de gevel. Ook in het pand Van Sijtzamastraat 7 heeft Reitsma twee kleuren baksteen gebruikt. Hij ontwierp ook veel boerderijen en andere huizen in Noord-Groningen. Een laatste fraai voorbeeld van 'Amsterdamse School'-architectuur in Winsum is het huis Kloosterstraat 4. Ook hier zien we twee kleuren baksteen (rood en donker). De opvallende schoorsteen eindigt beneden in een bloembak. De deur heeft nog de originele kleuren (rood en groen).

Architect Wiersema ontwierp in Onderdendam een huis met een heel hoog dak en oranjegroene kozijnen en ook een kerk aldaar. Een laatste architect die genoemd moet worden is Evert Rozema, wiens kantoor 'Casa Cada' nog steeds in Appingedam staat: vrij strak met een hoge gevel en een uitstekend dak. Verder zijn er in de provincie Groningen in vrijwel ieder dorp wel voorbeelden van het bouwen in de 'Amsterdamse School' te zien. Zoals gezegd werden ook boerderijen in deze stijl gebouwd, bijvoorbeeld in 't Zandt, met een boegvormig voorhuis. Soms wordt zo'n bouwwerk ontsierd door latere wijzigingen, zoals de ramen zonder horizontale roeden in het Dorpshuis te Loppersum (architecten Van Hoorn en Benninga). Bijzondere deuren zijn er in onder andere Middelstum, Kantens en Bedum. Ook gebouwen in eerdere bouwstijlen kunnen een interieur in 'Amsterdamse School'-stijl hebben, zoals Villa Mentheda in Middelstum en een woning in Usquert, waarin zich ook abstracte schilderijen van Ekke Kleima bevinden. Men paste veel glas in lood toe, met geometrische patronen. De kleuren van het glas geven aan welke kleuren in het interieur overheersen.

4. Vragen

- Vallen de getoonde voorbeelden van de 'Amsterdamse School' onder de Rijksdienst voor de Monumentenzorg? Een aantal wel, mede naar aanleiding van het Monumenten Inventarisatie Project, dat de jongere bouwkunst (1850-1940) een betere bescherming wilde bieden. Maar lang niet alle 'Amsterdamse School'-panden zijn door de selectie gekomen.

- Wat is het belangrijkste verschil tussen de 'Amsterdamse School' in Amsterdam en die in Groningen? Reeds genoemd is het verschil dat de Groningse 'Amsterdamse School' wat strakker en soberder is dan de meeste voorbeelden uit Amsterdam. Verder werd in Groningen de baksteen, onder andere de karakteristieke mondsteen, uit de regio betrokken, waardoor de gevels net een ander aanzicht hebben dan die in andere landsdelen.

- Is de 'Amsterdamse School' de laatste uitgesproken bouwstijl in Nederland? Niet echt: 'Nieuwe Zakelijkheid' en 'Delftse School' kwamen hier nog na. De strakke bouwstijl van de jaren 1950 (niet typisch Nederlands) beleeft op het ogenblik een revival. We kunnen wel zeggen dat na de Amsterdamse School de aandacht voor de ambachtelijkheid in de bouwkunst afneemt.

5. Sluiting

Oude nummers van Infobulletin 'Winshem'

Wij maken u graag opmerkzaam op het feit dat van een aantal van de tot nu toe verschenen nummers van het Infobulletin nog exemplaren voorradig zijn. Met name voor nieuwe leden is het wellicht interessant om in het bezit te komen van artikelen die in eerdere bulletins zijn verschenen.

De prijs van de nog aanwezige nummers bedraagt f5,- per exemplaar, exclusief eventuele verzendkosten.

*De nummers kunnen ook tegen contante betaling worden afgehaald bij
P. Noord, Kloosterstraat 8, Winsum
(telefoon 0595-441526) ... zolang de voorraad strekt.*

*Herberg De Gouden Karper,
één van de oudste horecabedrijven van
Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer.
U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé,
dat 7 dagen per week geopend is of, als u er echt een
avondje uit van wenst te maken, in ons comfortabel
à la carte restaurant.*

*Van donderdag t/m zondag kunt u
genieten van onze bijzondere keuken.*

Herberg De Gouden Karper waar de gast nog koning is.

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5 9951 AA Winsum Tel. (0595) 44 14 26